

ЄВРОКОН-2005:

КРАЩІ
письменники-
фантасти
ЄВРОПИ

Марина та Сергій ДЯЧЕНКИ

Мігрант

CF FOLIO

Марина та Сергій Дяченки

Мігрант

Мігрант, або Brevi Finietur (роман)

А це вогні, що сяють
Над нашими головами.

Федеріко Гарсія Корка

Глава перша

Не було ні гуркоту, ні спалаху. Лише тяглася вулиця, туманна, вогка; хмари ледь розійшлись, і в довгому просвітку блищали, нічого не обіцяючи, дві-три зірки. Ліхтарі відображалися в темних вікнах, у склі припаркованих машин і в мокрому асфальті. Крокодил ступав, не дивлячись під ноги, з-під його підошов навсібіч бризкало – не жирно, без чавкання вдобреної гноєм весняної землі, а краплі міських легковажних калюж, укритих райдужним бензиновим серпанком.

Аж раптом усе ніби вата сховала: вулицю й зірки, ліхтарі й асфальт. Крокодил пройшов ще кілька кроків і зупинився – праворуч і ліворуч не знати звідки вирости стіни. У його легенях ще лишилося мокре повітря осіннього вечора, а ніздрі вже вдихали інше, сухувате й кондиціоноване, геть-чисто без запахів. Над головою замість ліхтарів засвітили синюваті лампочки. Крокодил у паніці озирнувся – його мокрі відбитки, всі чотири, яскраво вирізнялись на підлозі довгого пустого коридору.

Швидко, шукаючи виходу, він пройшов коридор до кінця. М'яко роз'їхалися стулки дверей, і голос, змінений динаміком, промовив буденно й навіть утомлено:

– Андрій Строганов?

– Так, – сказав Крокодил і труснув головою, намагаючись утямити, що сталося й що тепер робити.

– Вітаю, вашу заявку затверджено. Ви перебуваєте в Бюро Всесвітньої міграційної служби. Прошу підійти до сенсора й прикласти долоню.

Він роззирнувся. На лаковій стіні п'ятипалий відбиток на зразок тих хуліганських ляпок, що за часів його дитинства псували стіни в новобудовах. Завагавшись, таки приклав до нього руку.

Стіна здригнулася й зникла.

Відчинився маленький кабінет. Чоловічок середніх літ, напівпрозорий, сидів біля дальньої стіни – і навіть трохи влипнувши в неї разом із кріслом. Чоловічок був віртуальний, голографічний. Стіна – справжня, бетон під скупою побілкою.

– Ви дивуетесь, Андрію Строганов, – сказав чоловічок дуже переконано.

Крокодилові довелося погодитись.

– Прогляньте запис, будь ласка.

Без паузи посеред кімнати – на відстані простягнутої руки від Крокодила – з'явилося зображення. Ще одна людина. Уже кого-кого, а його Крокодил тут і не сподівався побачити.

– Вітаю, – сказав цей новий. – Трясця... незвично так-от спілкуватися... Слухай, не дивуйся, не сердься. Я прийняв рішення емігрувати з Землі. Пощастило, що є така можливість... Лишилася можливість, – він швидко озирнувся на когось, хто стояв позаду, невидимий Крокодилу. – Можеш повірити – на Землі в тебе немає майбутнього. Це не емоційне рішення, не істеричне, це глибоко обдумане рішення... Власне, твоє. Хоч і прийняте трохи пізніше. Тобі все пояснять. Щастя!

Зображення зникло. Крокодил ще кілька секунд дивився в порожнечу – туди, де щойно бачив себе, трохи схудлого, дещо нервового, але – себе, в цьому не було жодних сумнівів.

– Ось ваша заява, – чоловічок, влиплий у стіну, кивнув на конторку в кутку кімнати. – Там само договір за вашим підписом, затверджений представниками Бюро. Щоправда, виникла певна тонкість... труднощі, ми обговоримо їх після того, як ви ознайомитеся з документами.

Крокодил підійшов до конторки.

У пластиковій теці лежали акуратно складені аркуші формату А4. «Я, Строганов Андрій Віталійович, будучи при здоровому глузді й добрій пам'яті, заявляю про своє бажання назавжди залишити Землю, третю планету Сонячної системи, осісти в одному зі світів,

придатних для життя істоти мого виду, чиє міграційне законодавство дозволяє істотам мого виду довгий час перебувати...»

«Тут помилка, – подумав Крокодил. – Потрібне уточнення перед словом «чиє», інакше виходить граматична нісенітниця. А краще взагалі переписати всю фразу. А ще – добре б прокинутися, – безрадісно подумав Крокодил».

– Ви не спите й не марите, – ласкаво підказав потонулий у стіні голографічний чоловічок. – Ви зважились емігрувати за два роки після того дня, коли вас у реальності було вилучено. Ці два роки вашого життя пішли на сплату за візу, необхідні телепорти, а також на оформлення супутніх документів, медичний огляд і миттєве вивчення мови. Мабуть, це були не найкращі два роки вашого життя. Коли вас повідомили, що з ними доведеться розстатися, ви не тільки не засмутилися – зраділи.

– Я зрадив? – спитав Крокодил, щоби хоч щось сказати. Щоби цей голографічний не подумав, ніби він здурів, нажаханий.

– Безсумнівно, – сказав чоловічок. – Тепер перейдімо до діла. Ви вибрали для проживання світ під загальною назвою Кристал, але вам не пощастило – тамтешня міграційна служба раптово змінила законодавство. Вимоги до новоприбулих різко збільшились, і, на жаль, ви перестали відповідати цим вимогам.

– Я...

– Інтелектуальний потенціал, співвідношення споживаної й продукованої енергії, стійкість до перевантажень – за сукупністю показників ви опинилися за межею. Утім, як будь-який житель вашого домашнього, е-е, вихідного світу. Так що до Кристалу тепер вам заказано, але це не причина для смутку – ось, я маю для вас на вибір два світи. Їх ми теж із вами з самого початку обговорювали. Один – Лімб, технократичний світ, традиційно привабливий для землян. На жаль, екологічний баланс там не такий, як би хотілось. Але ж ви не маєте схильності до легеневих захворювань?

Голографічний чоловічок повів рукою, й посеред маленького кабінету виникла картинка – простір сірого мегаполіса, рейки,

труби, вогні; Крокодил кліпнув. Картинка двоїлася в нього перед очима.

– Другий світ – Раа, – чоловічок знову повів рукою, й урбаністичну примару заступила доволі-таки заспокійлива зелена галявинка. – Тут можливостей для поступу негусто. Незрівнянно, скажімо так, менше можливостей для кар'єри людини, подібної до вас. А зате тиша, зелень, надзвичайно гуманне суспільство. На жаль, можу запропонувати тільки ці два – решта для вас не підхожі, або ж ви не підходите їм.

– Заждіть-но, – сказав Крокодил. – Ви сказали, що мене було, за вашим висловом, «вилучено» за два роки до того, як я подав заяву на еміграцію?

– Так.

– Але ж це парадокс! Якщо мене було вилучено на два роки раніше, то нічого не сталося, я не вирішив з якогось дива залишити Землю, я не писав заяви й мене не вилучено!

– Це парадокс, – potwierдив чоловічок. – Але тільки в межах локального часу й локального простору. Ви написали заяву, її зареєстровано й збережено, як бачите, разом із записом вашого особистого послання собі. Потім два роки вашого життя перетворено на енергію, і – гопля! – якщо не рахувати цих двох років, ви такий же, як і були... Життя на Землі пішло трохи іншим шляхом, звичайно, але ви – не надто значна постать в історії, Андрію Строганов. Не думаю, що хтось зауважив, що ви зникли, – окрім близьких знайомців.

Блиьких знайомців...

– У мене син, – Крокодил охрип.

У нього таки був син Андрій, щоправда, востаннє вони бачилися три місяці тому. Свєтка відвєзла його до Англії... або до Німєччини? Гарнє питаннє, він, пам'ятає, давав згоду на вивєзєння дитини...

Чи Свєтка пацана теж на Марс вивєзла?

Хто щє зауважить його зникнення? У редакції погорюють і забудуть. Батьків нема давно. Сусіди? Друзі?

– Так, – від того, як швидко він міг міркувати, багато що тепер залежало. – Наскільки я зрозумів, ви не в змозі виконати раніше взяті на себе зобов'язання? Доправити мене на цей... на Кристал?

– У нашому договорі, – коротко відказав голографічний, – зазначено декілька придатних світів. Декілька, на вибір, – Кристал, Лімб, Раа. Повірте, ми б радо доправили вас на Кристал, але вони змінили умови, навіть не довели нам до відома. Це неподобство, я згоден.

– Коли вони змінили умови? – не здавався Крокодил. – Два роки тому вперед, коли я писав заяву? Чи тепер, коли мене вилучено?

– Два роки – всього лише два оберти планети навколо світила, – повідомив голографічний з іще більшим смиренням. – Ми існуємо в іншій системі, збагніть. Часові парадокси для нас – джерело енергії.

– Я можу повернутися? – скоромовкою спитав Крокодил. – Забрати свою заяву? Переграти все назад?

– Теоретично – так, – чоловічок спохмурнів. – Та практично – ви не маєте чим сплачувати цю операцію. Вам скільки років, двадцять шість?

– Двадцять сім.

– Однаково. Готових років не стане, щоби сплатити нові неминучі погодження й довідини, а головне – телепортування назад, ще й з огляду на просторові збурення. Довелося б узяти половину життя в кожного з ваших батьків... І вся справа на таких умовах утрачає сенс.

Крокодил постояв трохи, слухаючи дзвін у вухах.

– Ви даремно туди хочете, – м'яко сказав голографічний. – Ви ж сам чули: на Землі у вас немає майбутнього. Можливо, що й у самої Землі з нею, е-е, не дуже.

– Чому? Що там сталось?

– А що завжди стається на Землі? Хм... Коли чесно, я не готовий вам відповісти. Додаткові інформаційні запити не долучено до контракту. Між іншим, ми досі з вами не вирішили, ідете ви на Лімб чи на Раа.

Знову замерехтіли барвисті напівпрозорі картинки.
Крокодил зажмурився – і навмання тицьнув пальцем.

* * *

– Ласкаво просимо на Раа, – сказав сухорлявий мужик років сорока, вусатий і смаглявий, схожий на уродженця Латинської Америки. – Я офіцер міграційної служби.

Крокодил вийшов із капсули й сів просто на траву. Ноги не тримали.

– Утома після транспортування? Культурний шок?

Крокодил міг запрягтися, що смаглявий говорить російською. Він спробував подумки перекласти його фразу... Хоча б «ласкаво просимо»... і не зміг. З англійської згадав – «welcome». Та англійська – вивчена мова... Не може ж людина на Раа розмовляти російською?!

– Дозвольте вам допомогти, пане, – занепокоєно сказав офіцер.

Спираючись на його руку, Крокодил якось таки підвівся. Повітря тут було добре, дихалося легко. Пахло, як у веснянім саду або в парку. Під ногами була трава, і навколо трава, і зеленіли кущі віддалік, і мальовничо товпилися велетенські старі дерева. А ще далі виднілися халабуди, схожі на первісні житла. Тубільно-острівна архітектура.

– Зараз ми з вами пройдемо до задніх контор... Доведеться обговорити нагальні питання: як ви будете жити, де, з яким рівнем громадянських прав... Можливо, ви потребуєте консультації лікаря?

– Ні, – сказав Крокодил. – Мені б тільки поспати.

Його відвели до кімнати з плетеними стінами й матою на підлозі. На цій маті, скулившись, Крокодил заснув – наче вимкнувся, на багато годин.

* * *

– Це ваш тимчасовий документ, – на стіл ліг предмет, схожий на саморобний кулон із дерева на світлому металевому ланцюжку. – Це треба носити на шиї.

– Носити? – тупо повторив Крокодил.

– Так. Вам слід весь час мати це при собі. Найзручніше – на шиї.

Крокодил обережно взяв предмет. Покрутив у пальцях. Понюхав. Смолистий запах, гладенька відшліфована поверхня. Ні фарби, ні лаку. Можна розгледіти деревні кільця.

– Як це може бути документом?

– Тут міститься повна інформація про вас, аж до складу крові, а також контакти міграційної служби й технічні позначки. Надається до зчитування спеціальним сенсором або ж перевірки офіцером, що пройшов професійну підготовку, – співрозмовник Крокодила провів пальцем по зрізу деревини. – Термін вашого перебування на Раа – дев'ять годин сім хвилин. Година Раа на дві сотих менша за аналогічну часову одиницю вашої рідної планети. Ви втратили одну сімдесят сьому частину ваги за останні вісімдесят чотири тисячі ударів вашого серця. Ви, вочевидь, зазнали шоку, але тепер нам треба вирішити важливі питання, я хотів би, щоб ви сказали: готові ви їх обговорювати чи ще потребуєте відпочинку?

– Я готовий, – пробурмотів Крокодил.

– Чудово. Важлива інформація: всі жителі Раа віком, близьким до повноліття – в п'ятнадцять, шістнадцять або сімнадцять років, залежно від особливостей організму, – мають право здати Пробу, або, як ми кажемо, пройти Пробу громадянина. Випробувані жителі отримують відповідний громадянський статус. Жителі, що з якихось причин не склали Пробу або відмовилися від неї, одержують статус залежних. Ви як мігрант не мали змоги бути випробуваним. Слід вирішити: чи станете ви здавати Пробу зараз, чи вас задовольнить

статус залежного, у якому, до речі, перебуває приблизно одна п'ятнадцята частина корінних жителів Раа?

– Мене не задовольнить статус залежного, – сказав Крокодил і нервово ковтнув. – Чому в Усесвітньому Бюро... е-е... міграції мені не розповіли всього цього зразу?

– У Бюро Всесвітньої імміграційної служби мають справу з тисячами різновидів розумних рас, – сказав офіцер з ноткою співчуття. – Тому на такі дрібниці в них ніколи нема часу. Не ви перший скаржитеся, не ви останній. Люди вибирають Раа за комфорт і зелень... – Він раптом по-товариському всміхнувся. – До речі, в нас і справді дуже зелено й комфортно. Залежних не піддають дискримінації. Не плутайте їх із рабами чи невільниками, не слід оцінювати дійсність Раа з погляду ваших культурних міфів.

– Люди вибирають Раа, – повільно повторив Крокодил. – У вас є ще хтось... із Землі?

– Із вашого світу? Трапляються. Не дуже багато, але є. Хочете з ними поговорити? Поради одноплемінців, які мали час пожити на Раа, – перша річ.

– Так, – сказав Крокодил, трохи збадьорившись. – Дуже хочу.

– Я скину вам... даруйте, я просто запишу вам на дощечці, поки у вас нема власного комунікаційного пристрою. – Офіцер розгорнув на столі щось, на Крокодилову думку, схоже на розкатане в тонкий млинець тісто. Млинець здригнувся, по ньому поповзли борозенки й тріщини, і Крокодил зрозумів, що в «тісті» виникла густо заповнена таблиця.

– Ось, ми бачимо, що один ваш співвітчизник перебуває тепер – мешкає – таки поряд... Близько. Ми надішлемо йому запит... До речі, я не знаю жодного дорослого землянина, котрий пройшов би Пробу. Суто фізично, та й психологічно також, розумієте, це важко для ваших. А ось діти мігрантів, котрих готують змалечку, – ті проходять, як місцеві, з тим самим відсотком відсіву.

– Жодного? – тупо повторив Крокодил. Офіцер розвів руками:

– Я окремо не вивчав це питання. Поговорить з одноплемінцями, ті напевно докладніше пояснять. Остаточне рішення – за вами, однак прийняти його слід не пізніше ніж через сім діб після прибуття на Раа. Тоді ваш статус буде затверджено остаточно: якщо залежний, то від кого. Якщо претендент на проходження Проби – то за який термін.

– Треба було вибрати Лімб, – журливо мовив Крокодил. Офіцер схилив голову до плеча.

– Андрію, – сказав, чітко вимовляючи ім'я. – З Лімбу до нас теж приїжджають на постійне проживання. Родинами. Це про щось каже, ні?

* * *

Чи то ельфи. Чи то буколічні тубільці. «У принципі, могло бути й гірше, – думав Крокодил. – Аби не змусили носити пальмову спідницю й намисто з акулячих зубів. Одне «намисто» в мене вже є – деревинка на ланцюжку. Посвідчення моєї глибоко враженої особи».

З приміщення, на його думку, схожого на «офіс сторони-приймача», він спустився дерев'яними сходами просто в ліс. Роззирнувся. Оступився, похитнувся, знову знайшов рівновагу. Міцніше поставив ноги на щільному, наче щітка, трав'яному килимі.

Було тепло. Здається, навіть трохи задушливо. Крокодил тільки тепер збагнув, що прибув на Раа вдосвіта, дуже свіжого ранку. Тепер з'ясувалося, що після полудня в цьому лісі буває спека, над густою травою, над кущами піднімається ріденький туман і вітер завмирає.

Крокодил втягнув у себе повітря, ловлячи запахи. Розітріте дерево. Трави. Загалом приємний, навіть заспокійливий запах.

Ліс навколо був схожий на казкові джунглі. Мохнаті стовбури, обплетені різноманітними в'юнками, зеленими, сірими, коричневими. Кольорові комахи, чи то метелики, чи то бабки. Зелені

зонтики листя над головою, на висоті сьомого поверху. Крізь прозористі крони проглянуло сонце, і Крокодил із подивом зауважив, що на нього можна дивитися, не мружачись. Приємне сонце, не зле і доволі-таки правдоподібне. Хоча б тут пощастило.

Халабуди з плетеними з пруття стінками були вкриті не пальмовим листям, як треба б, а матеріалом на кшталт дранки чи навіть черепиці. Жодної вулиці не видно. Не було ні міста, ні селища – кілька хиж, розкиданих у тропічному лісі. Навіщо я тут? Чому я тут?

Офіцер стояв поряд, мовчки дожидаючи, доки Крокодил справиться з черговим нападом сум'яття.

– У мене з собою нема нічого. Взагалі нічого. Ні зубної щітки, ні...

– У вас є стартовий пакет: у нього входить, крім посвідчення особи, одяг на перший випадок, взуття, білизна, предмети особистої гігієни... Що вам ще треба? У розумінні, якісь невраховані потреби?

– Не знаю, – Крокодил потер лоба. – їжа?

– Поки ви тут, вас годуватимуть на вимогу в будь-який час. Будівлю з віконцем бачите? Вам туди, з'єднати річні кільця на документі й на сенсорі, увійти, вибрати, що вам до смаку. Воду краще носити з собою, у флязі. Новоприбулі часто потерпають від зневоднення. У нічну пору джерела води підсвічуються. До річч, у вашому домі теж є вода й коржики, якщо захочете попоїсти.

– Я можу кудись іти? їхати?

– Куди завгодно, – офіцер осміхнувся. – Тільки добре розраховуйте сили. Ви не адаптовані до наших умов, і ви зазнали серйозного потрясіння.

Він мав рацію.

– Я хотів би зустріти цю людину... свого одноплемєнця в Раа...

Крокодил похлинувся. Майже хвилина минула, перш ніж він зрозумів, що «одноплемєнець на Раа» – дослівний переклад слова «земляк» і значить те саме.

– Земляка, – повторив він, намагаючись сконцентруватися на смислі, а не на звучанні. – Переговорити з ним якнайшвидше.

– Сьогодні?

– Так.

Офіцер завагався:

– Поки ваш статус не визначено, за ваше життя та здоров'я відповідає наша служба. Та я не бачу прямої загрози, тому... Зараз я зв'яжуся з ним і спробую з'ясувати, чи готовий він прийняти вас сьогодні.

* * *

На єдину рейку, яка простягнулась через джунглі, знай сідали крилаті комахи на взір наших, земних, бабок. Усідалися в ряд, повернувши голови в одному напрямку, розгортали крила й так завмирили, схожі на мельхіорові іграшки.

– Це транспортна лінія, – сказав офіцер. – За нею ходить транспорт. Вагони, вагонетки...

– Я ж не з лісу приїхав, – пробурмотів Крокодил і негайно гучніше додав: – Тобто я хотів сказати, що в моєму світі теж є транспорт, і він теж ходить по колії.

– Чудово.

Здригнулася земля. Чіпляючи нижнім краєм траву, з глибини лісу виплила кабіна, на вигляд важезна й неповоротка, з затемненим склом. Крилаті комахи підпустили її дуже близько й змайнули в останній момент. «Коли-небудь не встигнуть», – подумав Крокодил.

– Щасливої дороги, – сказав офіцер. – Якщо заблукаєте, або заслабнете, або ще щось – покажіть ваш документ будь-якому повнолітньому. Вам допоможуть.

– А коли мені сходити?

– В якому розумінні?

Крокодил занервував:

– Я ж не знаю, куди іду!

– Просто залиште кабіну, коли відчиняться двері. Вас зустрінуть.

– Це довго?

- Що саме?
- Довго їхати?
- Залежить від того, чи вільна лінія.

Кабіна монорейки притишила рух, але не зупинилася зовсім. Піднялися дверцята, наче запрошували сідати на ходу. Крокодил востаннє подумав: чи не відмовитись від поїздки? Та відступати перед уже відчиненими дверима було б легкодухо, і Крокодил, скрегнувши зубами, незграбно заліз усередину.

Дверцята зачинились. Кабіна вмить пішла швидше, і по її даху захльоскало віття. Офіцер зник з очей, пронеслося повз і загубилося кілька тубільних халабуд, і потягнувся ліс, густий і просторий, наче бальна зала з колонами, яку видно крізь прозору завісу.

Крокодил оглянув вагончик ізсередини. Жодних сидінь не знайшлося; у кабіні, оббитій матеріалом, схожим на корок, – навіть на підлозі! – Крокодилові на подив, теж росла трава. Він сів, схрестивши ноги, і став дивитись у вікно.

У «стартовому пакеті» були шорти його розміру й світла сорочка без коміра, але Крокодил не став перевдягатись. На холошах його джинсів засохли плямки багна з мокрого тротуару. Земного тротуару, до дір затоптаної вулиці за два кроки від дому; Крокодилу здавалося важливим носити цей бруд на собі.

До речі, яка ж у них дивна санітарна система! Чому новоприбулим не влаштовують карантин, їх не дезінфікують, не стрижуть наголо?

Він нервово засміявся. Зняв із пояса флягу й відхлебнув кілька разів. Новоприбулі потерпають від зневоднення. Скільки тут прибульців? Скільки мігрантів прибуває на день? На годину? Відчуття таке, що планета майже пуста, поросла дикими джунглями, і єдина кабіна котить через зарості, все загрожуючи налетіти на волохатий стовбур. Як там казав напівпрозорий чиновник із Всесвітнього Бюро міграції? «Тиша, зелень, надзвичайно гуманне суспільство»?

Цієї самої миті кабіна виїхала з хащів на край обриву. Крокодил охнув і вчепився в траву: ліворуч і досі тяглася стіна квітчастих

заростей, праворуч відкрились небо, синє з фіолетовим відтінком, далекий обрій і місто на видноколі: композиція з різних заввишки голок, спрямованих у небо. Перевернуті бурульки кольору згущеного молока, слонової кістки, паленого цукру; Крокодил бачив їх кілька секунд, потім кабіна знову різко збочила в ліс, і дальній обрій зник.

«Було б добре, якби мене везли туди, – подумав Крокодил з обачливою надією. – Ото там, певно, немало народу. Цікаво, що в них робиться на вулицях, що за транспорт, який порядок у будинках ізсередини». Уперше з моменту «вилучення» в Крокодила ворухнулося всередині щось подібне до цікавості – певна ознака того, що він починає отямлюватися від шоку. Цікавість – найголовніша людська властивість, дуже небезпечна. Дуже корисна. Індикатор норми.

Він став подумки зважувати відстань до міста і можливий маршрут, але кабіна, повернувши ще раз, шкрябнула дном камінь і зупинилась. За секунду відчинилися двері.

Крокодил насторожився. Йому сказано було «виходити, коли двері відчиняться», але ж не в порожній ліс виходити?! Він уявляв станцію, перон, щось таке, місто, хоча б селище...

Кабіна стояла, піднявши двері, наче руку в салюті. Крокодил визирнув назовні. Майже одразу йому перед очі кинувся маленький жовтошкірий чоловічок, по-товариськи поманив до себе:

– Ти, той, Андрій?

– Я, – прохрипів Крокодил і вийшов.

* * *

– Я рідну мову забув.

– А яка твоя рідна?

– Російська.

– Ну, зрозуміло, вони ставлять нову мову на ту основу, де стояла рідна. Ось у мене рідними були ханська і бай, а ще десяток

вивчених!

Землянина звали Вень. На своєму віку йому випадало називатися як завгодно, зокрема Йваном та Едом. Еміграція на Раа була не першою за життя; йому багато разів доводилося поривати з минулим і переїздити далеко. Він жив у Європі, в Америці, в Австралії, і взагалі, простіше перелічити земні континенти, де він не жив.

– Що сталося на Землі? – найперше спитав Крокодил.

– А що сталося?

– Чому ми емігрували?

– А чому люди емігрують? – Вень усміхнувся, очі перетворились на щілинки. – Шукають, де краще.

– Я не уявляю, що мало статися, щоб я емігрував із Землі.

– Невже? – Вень осміхнувся. – Думаю, показали тобі привабливі перспекти, фільми які-небудь, і ти захотів побачити Всесвіт.

– Навряд чи, – Крокодил відвів очі. Земляк здавався йому більшим чужинцем, аніж смуглолиций офіцер у міграційному офісі.

– Ось ти – чому емігрував?

– Я? Мені, мабуть, сказали, що на Раа податки нижчі, за квартиру менше платити, а платня більша, – він блиснув жовтуватими зубами. – Я й поїхав.

– Скажи: що тепер на Землі? Зв'язок можливий?

– На Землі динозаври, – помовчавши, зізнався Вень.

– Що?!

– Ну, я, коли влаштувався, теж став вивідувати. Тут немало наших, взагалі. Тобто землян. І виявилось, що актуальний час на Раа відповідає нашому Юрському періоду. Ми емігрували в далеке минуле Раа... минуле відносно нашого часу. Усе відносно, як сам розумієш, – Вень доброзичливо кивнув. – Тут добре. На Лімбі, мабуть, теж непогано, але тут краще.

– На Лімбі – теж минуле? Чи майбутнє? – спитав Крокодил безнадійно.

– Там, де ти, завжди Тепер, – коли Вень сміявся, зморшки на його молодому обличчі глибшали.

– А було таке, щоби ти з самого початку збирався на Кристал, а потім тобі відмовили?

– Кристал? – Вень насупив брови. – Ні. Мені пропонували вибрати між Лімбом, Раа і цим... Олу, або Ору, я вже не пам'ятаю. Раа краще, звичайно ж. Ми з тобою розумні, добре вибрали.

– Я хочу повернутися на Землю.

У чашках парувалася щойно розлитий напій. Крокодил навіть не став питати, що це. Веневе житло було схоже на порослу мохом печеру; господар і гість сиділи, схрестивши ноги, на пружному моховому килимі, за камінним столиком без ніжок.

– Назад дороги нема, – сказав Вень. – Ще мамут не зник, Христос не народився. Що ти там робитимеш?

– Та чому? – Крокодил стиснув пальці. – Я так зрозумів, що коли заплатити їм часом... Я б десяток років життя віддаю.

– Чого вартий десяток років проти мільйонів, що нас відділяють від двадцяти першого сторіччя? Або хоча б од дев'ятнадцятого?

Крокодил похлинувся напоєм.

– Два роки на сплату – пусте, дрібнощі, – авторитетно заявив Вень. – Найбільший зиск вони мають, коли переносять нас у минуле. Мені один яйцеголовий казав: «Це те саме, що скидати воду з греблі». Злити згори вниз, із майбутнього в минувшину – виходить енергія. А щоб запомпувати воду нагору, або нас із тобою закинути з минулого в майбутнє, – енергію треба витратити... Так от: ні в тебе, ні в мене нема таких ресурсів, щоби назад проситися.

Крокодил усе ніяк не міг відкашлятися.

– Так що розслабся, забудь і радій життю, – Вень кивнув маленькою головою. – Може, на Землі й справді якесь лихо сталося. Усі «наші», тобто ті, хто з Землі, – з дві тисячі десятого. Пізніше – нікого. Раніше – є. Це сімейні. Якщо родиною емігрувати, більше часу на сплату йде, від двох із половиною років до п'яти. П'ять років на сплату, ти уяви! І таки згоджувались люди...

– Скільки тут наших? Землян?

– В околиці дві-три сім'ї набереться, ну ще з півдесятка одинаків, влаштувалися непогано... Тобі, до речі, теж треба влаштуватись, – Вень, здається, зрадів, змінивши тему. – Найкраще – при громаді-державі. Тобто будеш державно залежний, от як я. А то ще є приватні опікуни: попитай наших, тобі порекомендують, кому тут можна продаватись.

– Що значить – продаватись?

– Значить, що твій опікун-хазяїн дістане за тебе ресурс від громади і для початку влаштує тобі навчання. Ти за спеціальністю хто?

– Перекладач. Технічний переклад, англійська й німецька. Можу художній. Можна синхрон.

– Пролітаєш, – констатував Вень. – Більшої марниці важко уявити.

– Я ще редактором можу.

– Е-е, тут редагувати нема чого, всі пишуть, що хочуть, усі читають, у загальному доступі все лежить, у мережі, без усяких редакторів... Доведеться вчитися чогось місцевого. А за навчання платять ресурсами, ну, грішми по-нашому. З нуля важко вилізти, треба, щоби хазяїн-опікун допоміг.

– Ти залежний?

– Так. Державний. Мій хазяїн – громада.

– Поясни мені. Що це значить? Тобою хтось керує, ти комусь належиш?

– Таж ні! Це не рабство! – переконано сказав Вень. – Навпаки: ти матимеш набагато більше волі, ніж там, у себе! Удома, надійсь, гнув спину, а тут працюєш потрошку, а решту часу – робиш вочевидь що хочеш. Зате якщо захворів – тебе точно вилікують, і без житла не лишишся, і без їжі – ніколи.

– Ти ким працюєш?

– Насіння перебираю. Скінчив навчальний курс за сумісництвом із сортувальними пристроями. Уже не знаю, скільки я там заробляю, мені в обмін, здається, навіть більше йде! Дім, розваги, подорожі. Торік був на тому боці материка, там, у горах, сніг, а узбережжя

завалене чорними перлами... От лепсько, чи не так? – І Вень замовк, дивлячись поверх голови гостя, видно, згадуючи прекрасні хвилини життя.

– Ти любиш перебирати насіння? – спитав Крокодил.

– Та що його там перебирати? Підмикаєшся до пристрою, отримуєш додаткову опцію в мізки – бачити пошкоджені зародки – і просто клацаєш перемикачем, зелене до зеленого, червоне до червоного... А ти свої переклади технічні дуже любив?

Крокодил замислився.

– Ота їхня Проба, – промовив нарешті. – Проба на громадянство. Ти брався її пройти?

Вень перестав усміхатись. Подивився з дрібною співчуття:

– Я знаю тих, хто намагався.

– І що?

– Та що? Відвозять тебе на острів із товариством місцевих підлітків. І там – дикунський такий табір. Як бувало в давніх племенах: табір молодих вовків, юних орлів абощо. І ти там, із тими місцевими шмаркачами, повинен здавати купу тестів і доводити, що ти не верблюд.

– Я в армії служив, – подумавши, сказав Крокодил. – З підлітками мені змагатися не страшно. Це все?

– Ні. У них, якщо ти завважив, цивілізація з природно-біологічним спрямуванням. Вони можуть дещо, чого ми ніколи не зможемо. Наприклад, пальцями зчитувати інформацію з деревинок...

– І в дикунському таборі їх цього вчать?

– Шаманство, – Вень зітхнув. – їх змалечку всякого такого навчають, не знаю-таки як. І землян, котрих дітьми вивезено. Теоретично й ми з тобою можемо, та практично...

– А в чім різниця, – не вгавав Крокодил, – між повними громадянами й залежними?

– Я ж кажу: залежний живе ніби при багатому татові, спокійно, без надсади. А повноправний – крутиться, як хоче. З голоду, звичайно, ніхто не помирає, їжі тут повно, ночувати можна в

громадських будинках... Та нащо ж воно, морочитись із цією Пробою, щоб потім вештатися без ресурсів?

Крокодил намагався скласти з добутих відомостей хоч трохи логічну картину. Відчувши його розгубленість, Вень збадьорився:

– А ще залежний раз на рік отримує тривалу відпустку. А якщо він ожениється на залежній – йому дають додатковий ресурс. А ще...

– Ні. За яким принципом вони ділять? Як вони визначають, хто з підлітків пройшов Пробу, а хто – не придатний? Хто вільний, а хто залежний?

– Традиція така, – Вень почав дратуватись. – Шанують, розумієш, традиції пращурів. Ініціація й таке інше. А тобі нащо за це братися, ти ж здоровенний чолов'яга вже?!

– Не знаю, – сказав Крокодил.

* * *

Запах нічного лісу був складний, наче букет дорогих парфумів. Сотні джерел мінилися зеленкуватим світлом, вода здавалася розплавленим склом. Крокодил наповнив флягу, видану йому в складі «стартового пакета», і майже одразу ж спорожнив: вода була смачна, а пити хотілося безперестанку.

– Андрій?

Офіцер, що приймав його вранці, мав на ногах в світлі сандалі. Ремінці на кісточках пускали рівне сяйво, а підошви променилися, наче прожектори, і ліс осявало щоразу, коли офіцер відривав ногу від землі. Андрій подивився на свої кросівки, і йому стало ніяково.

– Ви повернулись? Як минула поїздка?

– Пречудово.

– Маю координати ще кількох мігрантів із Землі. Захочете з ними зв'язатися?

– Звичайно! – схопився був Крокодил, та зм'якнув: – Тільки не зараз...

– Не зараз, – погодився офіцер. – Ходіте, я проведу вас до вашої оселі.

– Як час можна перетворити на енергію? – спитав Крокодил. Офіцер не здивувався.

– Ви хочете знати деталі чи вас дивує принцип?

Вони прямували через ліс, що то яснів, то темнів за кожним офіцеровим кроком.

– Не має значення, – зізнався Крокодил. – Як ви вважаєте: ваш дім існуватиме вічно?

– Ніщо не існує вічно, – м'яко сказав офіцер. – Он та будівля, попереду, наліво – ваше тимчасове житло. Усередині легка їжа й напої, речі, постіль і засоби гігієни. Оселя дасть вам утіху й подарує спокій, а потім зникне, як усе на світі; ми радо допомагаємо в облаштуванні й адаптації. До того, як вам слід буде прийняти остаточне рішення, лишилося п'ять діб.

– А якщо я не встигну вирішити?

– Тоді вирішить міграційна служба з огляду на ваші інтереси.

– А якщо для прийняття рішення мені знадобиться більше часу?

– Час – ресурс, – офіцер мав терпець, мов те ковадло. – Немає змоги витратити його безконтрольно.

– Мені не досить інформації, – сказав Крокодил. – Де мені добути її?

* * *

Пристрій мав подобу плаского глиняного тареля. Офіцер звелів Крокодилу налити до нього води з фляги й почекати кілька секунд, поки «відбудеться встановлення».

Вода на тарелі припинила хвилюватись і завмерла, схожа на велику силіконову лінзу. Офіцер звелів Крокодилу торкнутися її дерев'яною посвідкою. Поверхня води здригнулася, скаламутніла, і в

глибині, коли там раптом з'явився екран, Крокодил побачив своє ім'я, немовби видряпане тонкими штрихами: «Андрій Строганов».

– Відбулась авторизація, – сказав офіцер. – Та поки ваш статус не визначено, ви можете користуватися тільки цим пристроєм.

– Як користуватися?

– Ставте свої питання.

– Будь-які?

– Так, – офіцер уперше виявив ознаки нетерпіння. – Та від правильності запитання залежить відповідь, ви це розумієте?

– Отже, мені дадуть відповідь не повно, не чітко, не на всі запитання?

– Спробуйте, – офіцер повернувся до дверей. – А ще краще, відпочиньте. Ви перевтомлені. За потреби викличте лікаря.

* * *

– У яких правах обмежено залежного члена громади?

«У праві приймати рішення щодо громади в цілому. У праві встановлювати опіку над іншими людьми, зокрема й над власними дітьми. У праві приймати рішення собі на шкоду».

Відповіді на запитане вголос з'являлися миттєво, ніби нашкрябані на воді. А потім зникали.

– Що значить – приймати рішення собі на шкоду?

«Рішення померти. Рішення змінити долю на гірше. Рішення відмовитись від діяльності. Рішення...»

– Стоп, – Крокодил без тями, просто з корінням дер траву, встелену на підлозі будиночка. – Повноправний громадянин має право померти?

«Так».

– А хто визначає, краща певна доля чи гірша?

«Комплексний підхід – з увагою на те, чи відповідає діяльність потребам громади й психофізичним властивостям людини».

– Відмова від діяльності – це що?

«Відмова від свідомої діяльності, тобто роботи, навчання, самовдосконалення, дозвілля».

– Тобто залежний громадянин не має права сидіти й мухи бити?

«Згідно з вимогами рекреаційної діяльності, протягом обмеженого часу – може».

– А потім?

«Залежний громадянин не може відмовитись від свідомої діяльності».

– А повноправний?

«Повноправний громадянин приймає всі рішення щодо свого життя, зокрема реалізує право на самознищення».

– Он як...

Крокодил подивився на свої руки. Пальці позеленіли від трав'яного соку, нігті траурно взялися землею. Підлогу в будинку, здавалося, побила велетенська міль. «Ще вирахують із мого майбутнього хазяїна, – подумав Крокодил, – вирахують за шкоду, завдану міграційній службі...»

– У чім полягає тест – Проба – на повне громадянство?

«Низка завдань».

– І все?

«Низка завдань».

– Чи має залежний громадянин право вільно пересуватись?

«Так, якщо це не суперечить інтересам громади та його власним інтересам».

Крокодил подумав.

– Чи може залежний громадянин служити в міграційному офісі?

«Залежний громадянин не може працювати на позиціях, пов'язаних із відповідальністю перед громадою».

– Тобто ні?

«Ні».

Крокодил закусив губу.

– Що сталося на Землі?

«Інформація поза компетенцією джерела».

* * *

Він прокинувся цілком певний, що лежить у своїм ліжку, – ковдра вислизнула, а вікно прочинене, і звідти тягне. Він майже побачив двигіння повітря над батареєю і край фіранки, що майорить через протяг. Він побачив кімнату в найменших деталях – колір і фактуру шпалер, неприбрану чашку на краю письмового столу, аркуш, що впав на підлогу... І вмить пригадав, що він не вдома, що він на іншій планеті, а по Землі ходять динозаври, і нема вороття.

Він сів. У маленькому будиночку було вогко й прохолодно: вікно розчахнуте, і на трав'яний килим, відрослий за ніч, випала роса. За вікном непорушно стояв ліс: щось у ньому тріщало й сопіло, посвистувало й ворушилось, і всі ці звуки були нарочито затишними, комфортними, без жодної нотки небезпеки.

Ніщо не існує вічно.

Згори, на небі й у кронах, уже зовсім розвиднилось. Унизу, при корінні, стояв густий туман і налягав присмерк. Стіни дерев'яного будинку пахли смолою та пилом. Крокодил заплющив очі – й знову побачив свою кімнату; подумки вийшов у коридор, почовпав у капцях на кухню, побачив плиту й холодильник із кольоровими магнітами на дверцятах... Він усе збирався подарувати їх синові... хоча востаннє вони бачилися три місяці тому, і Светка повезла малого до Англії... Чи все-таки до Німеччини?

А якщо Светка з сином із якоїсь причини не емігрували – значить, вони лишилися на Землі, – то що ж із ними сталося?!

Та штука в тім, що жодної Светки не існує. І вона, і Андрійко-молодший з'являться на світ через мільйони обертів Землі навколо Сонця. Власне, й Крокодила нема; хто ж тоді сидить на траві схрестивши ноги і майже нечутно стогне крізь зуби?

Він примусив себе звестися й умитися. Круглий глиняний таріль так і стояв, повний води, поверхня його взялась ледь видимою плівкою.

Крокодил тикнув у воду плашкою на ланцюжку.

«Андрій Строганов».

– Я хочу зробити запис. Для пам'яті. Де... кора?

Він хотів сказати «папір», але в його новій рідній мові єдине підхоже слово означало кору дерева. Берест. Та й усе.

«Ви знайдете письмове приладдя у відділі для письмового приладдя».

– Спасибі, – сказав Крокодил, додавши якнайбільше сарказму.

Він обнишпорив хижу. Цього разу він знав, що шукати, і невдовзі знайшов тонесенький аркуш бересту, акуратно підвішений на сучок. У край цупкого жовтавого аркуша була встромлена голочка – на кшталт стилоса. Крокодил видряпав своє ім'я, обережно, повільно, долаючи невідповідність м'язової пам'яті письменам нової рідної мови.

Кривулі враз перемінювалися, стаючи схожими на роботу вправного каліграфа. Виходило гарно, Крокодил навіть замилювався. Кілька хвилин він пробував писати, що спадало на думку, – окремі слова, цитати, лайки, що їх зазвичай малюють на парканах, урешті списав весь аркуш і розгубився. Торкнув написане пальцем; букви й слова зникли, наче й не було.

Тоді він поклав білий аркуш на траву й спробував виписати в стовпчик усі загрози існуванню Землі, що їх зміг пригадати. Тероризм? Війна? Епідемія? Вторгнення інопланетян? Оце останнє навряд чи: інопланетяни, напевно, давно вторглися, куди треба, й зорганізували вигідний бізнес – сприяння нелегальним мігрантам... А нелегальним тому, що з Землі їх ніхто не випускав, ніхто не оформлював їм посвідку на зміну місця проживання; якби земна спільнота знала про те, що з-перед носа забирають цінних фахівців – била б на сполох, заборонила б виїжджати, закрила б кордони...

Крокодил осміхнувся й зрозумів, що губи розтріскалися від спраги. Він знову наповнив флягу; до речі, а чим він, Крокодил, такий уже цінний, що його вивезено?

А чим цінний Вень? Оптимізмом, працелюбністю, умінням пристосуватися? Гаразд, Вень – вічний мігрант, йому звично опинитися за сотні парсеків і мільйони років від домівки. Та до чого ж тут Крокодил?

Він знову всівся на траву й схрестив ноги. Не можна сказати, щоби йому ніколи в житті не спадало на думку емігрувати – просто ці думки не набували конкретних форм; із чужими мовами в нього не було проблем, спасибі батькам. Він бував у Лондоні, в Гамбургу, в Глазго, але не уявляв, як там жити й що робити.

Що мало б статися, щоб Крокодил емігрував із Землі без надії на вороття?

Два варіанти, всього два: або мене чимось звабили, або я від чогось утік. Причому останнє є ймовірнішим.

Або мене ошукали. Я нікуди не емігрував. Мене викрадено, сфабриковано моє звернення до себе – й закинуто на сотні мільйонів років назад. Із промисловою метою.

Краплю води не питають, чи бажає вона впасти з греблі. Та краплю води ніхто не візьметься опікуватись, ніхто не візьметься її інструктувати, пересувати через Усесвіт. Для видобутку енергії – чи не простіше закидати безсловесних волоцюжок навпрямки до динозаврів?

Завваживши, що живіт співає сумної, Крокодил підвівся, обтрусив штани й попростував до будиночка, принагідно охрещеного для себе «їдальнею».

* * *

– Гадаю, тутешній «Макдональдз».

Їдальня нагадувала чи то крамницю парфумерії, чи то вулик ізсередини. Уздовж стін тягайся шестикутні чарунки, наче стільники, усередині кожної слід було сподіватися побачити стрічку транспортера. На вузькій полиці, мов олівці в склянках, стояли палички з написом «Смак».

Крокодил швидко зрозумів, як цим користуватися. Олівець-спробник, якщо облизнути його, давав точне уявлення про смак страви. Скуштувавши спершу дещо занадто кисле, а потім несосвітенну гидоту, Крокодил за третім разом дібрав смаку в цілком пристойній, зі смаком риби, страви. Запам'ятав номер на спробнику і вибрав відповідну чарунку; транспортер видав йому набір із кількох страв, несподівано апетитних на вигляд, і десерт.

Крокодил сів у кутку порожнього обіднього приміщення, витер руки вологим рушником, що входив у набір, і встиг спробувати рибного філе, коли на порозі їдальні з'явився голомозий чоловік яскраво-синього кольору. Крокодил закашлявся; чоловік недбало кивнув йому лискучою синьою макітрою, підійшов до стіни з чарунками й, не куштуючи, взяв знайому страву. Вміст контейнера був намертво заморожений, над сухою кригою клубочіла пара.

Незнайомець сів у протилежному кутку, боком до Крокодила. Зацікавившись, той спостерігав краєм ока, як синя людина коле свою їжу мініатюрним кригорубом, по куснику підхоплює великим пінцетом і кидає до рота. Їдальня наповнилась хрустом, ніби дорожній коток їздив по купі кісток.

Крокодил кінчив трапезувати, але не квапився назовні. Нарешті, синій чоловік відсунув тарілку, вкриту памороззю, й устав. Пройшов зовсім близько від столика Крокодила, поглянув скося – очі в нього були зовсім чорні, на синьому лобі ряснів піт.

– Даруйте, – не втримався Крокодил, – ви теж мігрант?

Синій чоловік ледве-ледве всміхнувся, точніше, ледве підняв верхню губу, й виявилось, що зуби в нього порцеляново-голубі. Дихав він важко: здавалося, з повітрям у легенях йому невігідно.

– Звідки ви? – спрагло спитав Крокодил.

– Дару, – глухо пророкотав синьошкірий.

Крокодил запросив його сісти; синій чоловік завагався – було видно, що йому некомфортно, жарко, задušно, а проте дуже хочеться поговорити.

Він не став сідати – просто сперся на стіл синіми долонями з фіолетовими нігтями. Стіл хитнувся.

– Ви давно тут? – спитав Крокодил.

Синій чоловік витер піт із чола:

– Я забув свою мову... Тепер весь час плутаюся в часі. У рідній мові сімнадцять... один і сім... конструкцій для минулого часу. Давноминулий. І двадцять п'ять конструкцій... для часу, що буде. Тепер не можу сказати, чи давно я тут. Кілька... обертів. Днів.

– Що у вас там сталося, на Дару, чому ви мігрували?

– Катастрофа. – Чоловік облизнув сині – аж чорні! – губи. – Теплова катастрофа. Танення льодовиків... А ви звідки?

– Земля, – сказав Крокодил і додав, не замислюючись: – Теж катастрофа. Звісно. Усе вибухнуло.

Йому розхотілось розмовляти далі. На щастя, синій чоловік майже одразу вийшов – жестом показавши, що йому важко дихати.

* * *

Офіцера міграційної служби змінено. Тепер це був пристаркуватий, сухорлявий і сухий у поведженні тип. Побачивши Крокодила, він кивнув йому без жодного інтересу.

– Я хочу отримати доступ до своїх документів, – сказав Крокодил. – Зокрема до мого послання собі.

Офіцер дивився на нього, як на зіпсований телевізор із надто гучним звуком.

– Я бажаю почути моє послання собі, – повторив Крокодил, паленіючи. – Мені не дали необхідних роз'яснень. Мене спровадили, як вантаж, скориставшись шоковим станом...

Сухорлявий офіцер мовчки простягнув руку. Після п'ятисекундної розгубленості Крокодил зрозумів, що той хоче отримати його деревинку – тимчасове посвідчення. Крокодил зняв із шиї ланцюжок; офіцер так само мовчки взяв документ і опустив у гніздо приладу, розташованого на столі. Тут же посеред кімнати, поряд із Крокодилом і майже торкаючись його, виникло видиво – він сам.

Голографічний привид заговорив знайомим голосом, зі знайомими інтонаціями, але Крокодил не міг зрозуміти ні слова. Якоїсь миті віртуальний персонаж озирнувся через плече; Крокодил пам'ятав цей жест, але цілком забув супровідні слова.

– Нічого не розумію.

Офіцер, не кажучи ні слова, простягнув Крокодилу його посвідку, а разом із нею аркуш «бересту» з надрукованим текстом:

«Вітаю. Плaskий хліб... незвичний спосіб розпочинати спілкування. Слухай, не дивуйся, не сердься. Я вирішив емігрувати з Землі. Пощастило, що є така можливість... Лишилася можливість. Можеш повірити – на Землі в тебе немає майбутнього. Це не емоційне рішення, не істеричне, це глибоко обдумане рішення... Ти сам його прийняв. Тобі передадуть інформацію. Щастя!»

Крокодил ще раз перечитав текст. Офіцер, не зважаючи на нього, розглядав воду у величезному пласкому тарелі на столі, зрідка торкався її дерев'яною паличкою.

«На Землі в тебе немає майбутнього...»

– Мені потрібна інформація, – сказав Крокодил.

Офіцер звів очі.

– Мені потрібна інформація про мою рідну планету.

Офіцер знову взяв дерев'яне посвідчення Крокодилової особи. Поклав у гніздо. Простягнув Крокодилу новий шматок бересту.

– «Третя велика планета Сонячної системи, – прочитав Крокодил, – виявляє геологічну активність...»

Рядки, рясніючи термінами й цифрами, попливли в нього перед очима: «Ядро... Мантия... Склад атмосфери... Магнітне поле...

Виникнення й розвиток життя... Термостійкі бактерії... Ушкодження озонового шару, метанові викиди...»

– Мені потрібна інша інформація... Про майбутнє! Я маю знати, в яких умовах я приймав рішення щодо еміграції!

Офіцер торкнувся чогось на столі, й на бересті перед Крокодилем вплив інший текст.

– «Пам'ятка мігрантові, який перебуває в тимчасовому... – Крокодил пропустив кілька рядків. – Мігрант має право отримувати безоплатну матеріальну, моральну підтримку й медичну допомогу... Бути інтегрованим у суспільство... Отримувати інформацію про планету й умови проживання, особливості побуту... – Рядок раптом став червоним, ніби на берест крапнули кров'ю. – ...крім інформації щодо парадоксальних перетворень у часі, просторі й інших процесів у межах компетенції Бюро Всесвітньої міграційної служби».

Офіцер усе розглядав воду в тарелі й здавався неробою, імітатором заклопотаності.

– Де і як я можу отримати інформацію про мою рідну планету?

– Вам мали надати її в Бюро, – сказав офіцер, і Крокодил уперше почув звук його голосу.

– Мені сказали, що ця інформація не входить у контракт!

– Отже, ви не забажали долучити її до контракту.

– Та я бажаю отримати її – зараз!

– Надішлемо запит до Бюро, – офіцер зітхнув. – Зачекаємо, доки дадуть відповідь. Хоча вірогідність позитивного рішення вкрай мала – вам слід було чітко описати причину еміграції в зверненні до самого себе. Ви цього не зробили?

Крокодил розгубився.

– Ні...

– Чому?

– Звідки я знаю?! Може, я записував це звернення під тиском? Може, мене шантажували?

– Чим?

– Не знаю, – зізнався Крокодил.

Офіцер покрутив у пальцях тимчасове посвідчення Крокодила:

– Вам слід прийняти рішення щодо статусу й узгодити залежність. Для того, щоб вирішити, вам лишилося трохи більше трьох діб. Чи потрібні вам додаткові матеріали?

– Так... якщо можна.

– Що б ви хотіли дізнатись?

– Що-небудь про Раа... Взагалі.

* * *

У глиняному тарелі-терміналі, виявляється, можна було вибирати інтерфейс, і після кількох незграбних спроб Крокодил домігся того, що вода замерзла. Ну, або набула властивостей білого матового льоду, віддалено схожого на звичайний монітор. Крокодил почав з інформаційних матеріалів Усесвітнього Бюро міграції: фізична мапа Раа, три материки й безліч островів. Економічна мапа Раа... Крокодил покусав губу: місцева спеціальна термінологія нітрохи не збігалася з його земними уявленнями про глобальну економіку. Стогнувши з незадоволення, кленучи все на світі й почуваячись первісним хлопчиком на заводі електроніки, він заходився розбиратися в міру сил і незабаром здивовано йойкнув: з усього виходило, що сільського господарства на Раа не було й бути не могло. Місцева рослинність була влаштована так, щоб годувати всіх, хто в змозі підняти руку й зірвати плід. Незрозуміло, як на планеті з такою природою могли сконструювати щось складніше за палицю з гачком.

А проте вся планета була оснащена інформаційною й транспортною мережею. Промисловість, винесена на орбіту, без упину постачала людям світло, синтезоване м'ясо й складні пристрої на основі біотехнологій. На найближчих планетах системи Раа, малоприсаєднаних для життя, були тимчасові осадні. Рекламні матеріали Всесвітнього Бюро обіцяли мігрантам рай на чистій, зеленій,

спокійній і цілковито безпечній планеті. Наприкінці дрібно було дописано про поділ жителів на повноправних і залежних громадян.

Крокодил зажадав відомостей про людність і звичаї. Усі повноправні громадяни Раа були членами громади-держави. Ніде не сказано про поділ на раси чи стани; побутувало поняття «індекс соціальної відповідальності». Індекс надавався громадянину одразу після успішно складеної Проби, і потім із ним треба було щось робити, але що саме, Крокодил не зрозумів.

Йому було важко зосередитися. Круглий крижаний термінал дратував, а надмір незнайомих термінів знижував самооцінку. Намагаючись дізнатися все про Раа, він сам собі нагадував сліпого мудреця, який навпомацки вивчає двох слонів, поки вони злягаються.

Надто все тут гладенько, надто благосно. Злочинність? Система судочинства? Прихована від очей диктатура? Що-небудь таке?

Так, поняття «злочин» було, але не «порушення закону», а «школа, заподіяна громаді Раа». Окремо – «тяжка школа». Стандартне «заподіяння» каралося різким зниженням індексу відповідальності. «Тяжке заподіяння» – вигнанням. Цікаво, куди? У відкритий Космос? На безлюдні планети?

До залежних громадян, проте, таких заходів ніколи не вживалося. Залежний не міг бути злочинцем; за нього вповні відповідав хазяїн-опікун, причому більша частина залежних громадян перебувала під опікою громади-держави.

Релігія? Світ Раа створено волею Творця за Його задумом, це було всім зрозуміло, і ніхто не брав те під сумнів. Жодних особливих ритуалів, храмів, де можна вшановувати Творця, не було передбачено: ніби Він, зробивши за чином Своїм, пішов, байдужий до творіння, та й по всьому. Мистецтво? Виключно на рівні самодіяльності: всі, хто хоче, могли писати й викладати в мережу свої книги, танцювати й співати, запрошувати друзів на концерти. Ні письменників, відомих понад сто років, ні видатних малярів. Схоже, на Раа живуть за принципом «Сам собі Леонардо»...

Крокодил зрозумів, що дрімає, торкаючись щокою крижаного екрана. Монітор аж ніяк не був холодним, біля самого носа ляжливо стрибали букви: «Андрій Строганов? Андрій Строганов?»

– Андрій Строганов?

Отой мовчазний офіцер стояв у двернім отворі, відвівши вбік циновку.

– У вас запланована ще одна зустріч із співвітчизниками. Зустріч підтверджено. Ви готові рушати?

* * *

– Ми поїхали в дві тисячі шостому, – сказала жінка.

Вона вживала слово «поїхали», хоча знову йшлося про те саме «вилучення». Бита життям жінка з Ужгорода, сорока двох років, якось опинилася в Бюро Всесвітньої імміграційної служби разом із п'ятнадцятирічним сином. Тепер синові сімнадцять. Чоловіка нема і, власне, не було: вони розійшлися одразу після народження дитини.

– Я давно хотіла кудись поїхати, – зізналася вона Крокодилу. – Тільки не знала куди. І грошей не було. Квартири не було, жили в найманих весь час... Іноді кутки винаймали... Знаєш, коли я опинилася в цьому їхньому офісі, я просто в скоки пішла, їй-богу. І Боркові теж тут одразу сподобалось.

Вона всміхнулася – й одразу змолоділа років на десять:

– Тут нічого не треба боятися. Майже немає хвороб, а захворієш – вилікують, чи рак, чи щось інше. Під машину потрапити не можна: усе розумне, все на автоматах. Ні воєн, ані бандитів, ані катастроф. Дуже добре.

– Давно живете?

– Півтора року. А здається, ніби все життя.

Крокодил швидко порахував подумки, знайшов невідповідність у датах і враз пригадав слова Веня: «із сімейних більше беруть за

візу». «Так, це парадокс. Але тільки в межах локального часу й локального простору...»

– За домом не сумуєте? – спитав, щоб перервати надто тривалу мовчанку.

– А за чим, власне, сумувати? – Вона знизала плечима. – За чим сумувати – за життям паскудним, коли гаруєш на трьох роботах і кінці з кінцями насилу зводиш? Борка в школі весь час дразнили... Він заїкався, розумієш, і характер такий... тихий. А тут, із їхньою мовою, перестав заїкатись.

– Йому сімнадцять? Він складатиме тест на повне громадянство чи вже склав?

Крокодил одразу зрозумів, що спитав не те. Жінка, що досі привітно всміхалася, змінилась на обличчі:

– А нащо? Нащо ці тести? Нам не треба. Коли приїхали, мене запросили при місцевому приписатися, чи що. Я задоволена, й Борко буде при ньому. Ми вже подали заявку. Боркові дадуть ресурс на освіту, він піде на курси, скінчить – одержить роботу. Навіщо йому якийсь тест?

Крокодил хотів змовчати, але не втримався:

– Він же матиме статус залежного!

– То й що?! – спитала вона вже неприязно. – Це тобі не Земля! Це на Землі ти від усіх вільний, хочеш – подихай із голоду. А тут пропасти не дадуть!

– Я нічого такого не мав на увазі, – пробурмотів Крокодил. – Я просто спитав.

Жінка обвела його скептичним поглядом:

– Ти б перевдягнувся. Я вже й забула, які вони, ці штани, на вигляд, джинси тобто. Бруд на них збирається, рвуться, сохнуть довго... Надягни місцеве, одразу іншою людиною себе відчуєш.

– Добре, – сказав Крокодил.

Питати в жінки, вилученої в дві тисячі шостому, що станеться на Землі в дві тисячі дванадцятому році, він не став.

– Боркові б іще дівчину наглянути, з наших, із мігрантів, – сказала вона м'якше, ніби застидавшись, що так спалахнула. – Шкода, мало нас. Може, ще прибуде хто? Ти не знаєш?

– Може, й прибуде, – сказав Крокодил.

І раптом відчув надію. Може, ті, хто прибуде пізніше, справді щось знають?

* * *

Решту дня він провів, катаючись на монорейці.

Подібна до карети з гарбуза, кругла, із величезними вікнами, кабіна котила через ліс, пливла над урвищем і знову повертала в зарості. З'являлося й зникало вдалині місто, схоже на скупчення спрямованих у небо голок. Кабіна ходила по колу, знаючи, що пасажир один і їхати йому нема куди.

Крокодил дивився у вікно і згадував заяложені рими. Наприклад, «любов» і «кров». Слова не римувались. Уперше усвідомивши це, він відчув дикий жах.

Палка-галка. Свічка-пічка. Ані найменшої співзвучності, а Крокодилу таки досі здавалося, що він думає рідною мовою. Ні, головою він розумів, що мову замінено, але жахнувся оце тільки тепер: на місці рідного, на старому підґрунті, без дозволу вгніздилося наріччя Раа, що про нього нічого не відомо, хіба тільки те, що фонетично воно схоже на російську.

А російською не говорить ніхто в цілому всесвіті. Якщо ж почнуть говорити, то через сотні мільйонів років. Якщо ніхто не наступить на метелика і Всесвітнє Бюро міграції не спроможеться на новий парадокс...

Уперше за всі ці дні він усвідомив свою втрату – втрату мови. І був ладен несамовито кричати, але тут кабіна пригальмувала і до неї ввійшли четверо місцевих: троє чоловіків і жінка, усі в коротких широких штанах і дуже легких, майже прозорих сорочках. Жінка

мала в цьому вбранні особливо ефектний вигляд; усі четверо кивком привітали Крокодила, сіли навпроти й півголосом далі вели давно почату розмову: троє переконували четвертого, великого й огрядного чоловіка, що «дельта те за жодних умов не буде більше ста, а якщо буде, то всю систему треба будувати інакше».

У їх присутності він не міг ні клясти, ні плакати. Він сидів згорбившись і нишком розглядав груди незнайомої жінки, засмаглі, ледве прикриті тонкою тканиною. Жінка не здавалася такою вже молодою чи особливо вродливою, але груди вона мала чудові, а у вухах, як сережки, погойдувалися дві жовті квітки, і Крокодил не міг зрозуміти, золоті вони чи живі.

Мільйони років до його народження, а він витріщається на бабу. Усе добре, усе просто-таки чудово, але її супутники вже почали коситися. А чи не завважать за домагання?

Він змусив себе відвести погляд і вп'явся очима у вікно. І зразу виявив, що кабіна змінила маршрут: ці четверо їхали туди, де Крокодил ніколи перше не бував. Місто стало ближчим... зникло з очей... кабіна пірнула в підземний тунель і раптом розігнала, як поїзд метро на великому перегоні. Щоб сперечатись, оцим чотирьом довелося кричати – так свистів навколо вітер; майже стемніло, але тут стіни розійшлись, і Крокодил разом із кабіною та супутниками опинився у величезній підземній порожнині, освітленій безліччю вогнів.

Кабіни, нанизані на рейку, як бісер на ліску, намистом тягайся вусібіч, світилися медовим, смарагдовим, бірюзовим і золотим – видно, залежно від маршруту. Бігли інформаційні рядки, схожі на струмінці в мінливому повітрі. Вагони, схожі на сигари, напівпрозорі контейнери, апарати, схожі на велетенських комах, потоком ішли по стрічках; Крокодил притулювся обличчям до скла, мов дитина.

Четверо його супутників, не вриваючи суперечки, вийшли на рухому стрічку й невдовзі зникли з-перед очей. Кабіна й далі рухалась якимось дуже повільно й непевно. Крокодил пошукав усередині термінал, із якого можна було б розпочати маршрут, і не

знайшов; прим'ята трава, піднімаючись, розвіювала недоречний запах болітця. Крокодил штовхнув двері – вони легко піддались, – і вибрався на перон.

Транспортна розв'язка була, схоже, глибоко під землею. Дихалося легко, хоча в повітрі було трохи вогкості. Перон, на вигляд збитий із дощок, позмагався б із будь-яким полустанком де-небудь у глушині. Поруччя не було, зате по краях ворушилися темні ліани; Крокодил побачив, як одна з них підібралася до якогось мотлоху на пероні – чи то ганчірки, чи то папірця, зачепила паростками й затягла донизу.

Система інформації, без сумніву, знала про присутність Крокодила і бажала зрозуміти, чому він стоїть на місці. Що треба цьому конкретному пасажирові, чим він незадоволений? Біжучий рядок виник у повітрі мало не під самим його носом, порябів і змінився на велику віртуальну панель. Крокодилові запропоновано вибрати напрям, транспорт, пункт призначення, рівень комфорту, пріоритетність, час у дорозі; схеми й інтерактивні мапи додавали бадьорості, запрошуючи визначитися з маршрутом.

Уморений, Крокодил сів на перон і схрестив ноги. Панель перемістилася нижче й знов опинилась у нього під носом. Крокодил зітхнув: нелегко бути селянином із дев'ятого першого року, раптово перенесеним до сінгапурського аеропорту.

Він вибрав пункт призначення навмання. Система зажадала посвідчення особи. Крокодил тицьнув у простір дерев'яною плашкою на ланцюжку. Система перепросила, повідомивши, що Крокодил зараз не може здійснити подорож за обраним маршрутом.

– Чому?

Йому страшенно хотілося пити. Фляга давно спорожніла.

– Я хочу пити, – сказав він уголос.

Система миттєво підсвітила на мапі джерело води – біля краю перону; Крокодил дістався туди, балансуючи на вузькому пероні, як линвоскок, і побачив, що спрага мучить не тільки його: в старій кам'яній чаші, ззовні вкритій зеленим мохом, стояли двоє й пили, наче коні, торкаючись води губами.

Крокодила ця сцена вразила значно більше, ніж футуристичний блиск розв'язки. Дівчина була в сукні – справжній сукні – до самого долу, з комірцем-стійкою й довгими рукавами. У волоссі в неї горіла червоним жива квітка. Парубок, одягнений у тубільську спідницю, обходився без взуття та прикрас. І, вочевидь, без білизни.

Вони напилися водночас. Випростувалися; вода скрапувала з їхніх підборідь. «Це ж антисанітарія, отак пити, – розгублено подумав Крокодил. – Чи ритуал? Чи припис яких-небудь правил?»

Юнак і дівчина водночас подивилися на нього. Крокодил зрозумів, що саме час із ними заговорити: інших пасажирів поблизу не було.

– Пробачте, ви повнолітні?

Більш нетактовно він спитати не міг. Дівчина підбрала губи. Парубок випнув підборіддя:

– А в чім річ?

Крокодил простягнув йому дерев'яну плашку.

Парубок кілька секунд здивовано дивився на неї, і Крокодил був майже певен, що зараз він гидливо питає: «Що це?» Та парубок раптом перемінився: стиснув плашку між долонями й покатав, як тісто. Зосередився, навіть напружився. Покрутив у руках, погладив зріз:

– Так записують, що не розібрати... А я палець порізав...

– Давай сенсором, – сказала дівчина.

– Не треба, – парубок раптом прояснів. – Це міграційна служба. Он воно що.

Він схопив рукою повітря, інформаційний екран одразу розгорнувся перед ним, ніби зіжмакана й розправлена тканина. Парубок обірвав клаптик голограми – Крокодил міг присягтися, що чув тріск! – і поквапився до рейки. Підкотила кабіна з прозорим дахом; абориген приліпив обривок голограми до її дверей, і шмат мерехтів, згасаючи, кілька секунд, поки геть-таки не зник.

– Тобі сюди, – сказав парубок у тубільській спідничці, дуже гордий, вочевидь, що допоміг безпорадному мігранту. Крокодил ступив у кабіну, але затримався в дверях:

– Скажіть, вас не дратують мігранти на Раа?

Парубок і дівчина ззирнулись. От ідіот, говорили їхні погляди.

Зачинилися двері.

Перескакуючи з рейки на рейку, кабіна повезла його назад, у джунглі. Швидко сутеніло. Минув ще один день.

Минулої ночі в лісі небо від Крокодила ховали широкі крони. Тепер він уперше дивився вночі вгору, відчуваючи, як біжать мурашки по всьому тілу.

«А це вогні, що сяють над нашими головами». Дивно, але мова Раа якимось чином передавала ритм цього рядка; Крокодил подумав, що реально можна, навіть необхідно знову вивчити українську Треба сто разів прослухати послання до себе, де «плаский хліб» значить усього-на-всього «блін», поширена побутова лайка. Завчити напам'ять. А ще краще – знайти землянина, що знав російську як нерідну. Сам Крокодил запросто може навчати англійської її колишніх носіїв... Усе людині до снаги, зневір'я – гріх.

Небо світилося безліччю очей. Кольорові іскри перетинали простір над головою, це було прекрасне і моторошне – аж можна вклякнути – дійство. Він пригадав, що казав йому Вень: «Небіологічне виробництво відсунуте на орбіту». Лише заводи, відстійники, сортувальні станції, енергозощадні й трансформувальні модулі. Лише урбаністичний пейзаж у небі.

Він ліг на спину, закинув руки за голову й так їхав у напівпрозорому вагоні монорейки, доки не задрімав. Засовався через те, що в прочинену квартиру війнуло. Хитнулась фіранка, скригнув під вікнами ранковий сміттевоз, Крокодил пригадав, що час уставати, робота чекати не стане...

І прокинувся.

Вагон монорейки стояв, розчинивши двері, і ззовні, в темному лісі пахло смолою й вологою.

* * *

– Андрію Строганов, ваш нинішній статус – повнолітній із обмеженими правами. За умовчанням вашим опікуном буде призначено громаду Раа. Ви можете також стати залежним від приватної особи, повноправного громадянина Раа, згодного вас опікувати. Чи є хтось, чийого заступництва ви воліли б?

– Ні, – сказав Крокодил.

– Отже, ви збираєтеся прийняти заступництво громади?

– Я збираюся пройти випробування й отримати статус повноправного громадянина.

Офіцер – той самий, що приймав Крокодила на Раа, – ледь помітно звів брови:

– Можна дізнатися ваші мотиви?

– За законом я мушу наводити аргументи?

– За законом – ні. Та я не зовсім певен, що ви розумієте суть справи. Перебування в статусі залежного оптимальне для мігранта. Можливо, ви маєте релігійні обмеження, й певні догми буде порушено, якщо ви станете опікуваним? У такому разі мій обов'язок – пояснити вам, що статус залежного...

– Я хочу одержати статус рівноправного громадянина.

– Вас попередили про складність тесту?

– Так, – процідив Крокодил крізь зуби.

– У разі, якщо результат виявиться негативним, вам буде надано державну залежність.

– Гаразд.

– Право на випробування надають один раз, безоплатно, беззастережно, без можливості перескладання.

– Так.

– Завтра о сьомій ранку ви мусите прибути на збірний пункт. У разі відмови від випробування, – офіцер м'яко всміхнувся, – просто дайте мені знати.

Глава друга

Рано-вранці, коли було так прохолодно, що аж крутило кістки, Крокодил зійшов із монорейкової кабіни на берег річки. Джунглі тут закінчувались, наче відрізані, і починалося відкрите місце, піщаний косогір під блідо-бузковим небом. На піску сиділи, підібравши під себе ноги, смагляві підлітки – старшому було на вигляд років сімнадцять.

– Дитячий садок, – буркнув собі під ніс Крокодил. Підійшов до них, цікаво роззирнувся; на самому березі, по кісточки у воді, стояла боса людина у форменій сорочці громадської служби й коротких білих шортах.

– Андрій Строганов, – сказав без питальної інтонації. Констатував.

– Я! – Крокодил жартівливо віддав честь. Офіцер у шортах не зрозумів гумору.

– Відправлення за п'ять хвилин. Особисті речі залиште в камері схову.

– Я не маю особистих речей.

– Добре. Чекайте.

Підлітки на березі дивилися на нього. За віком вони були йому якщо не сини, то племінники. Чи набагато молодші брати; «Брати мої менші», – подумав Крокодил і сів осторонь від усіх, обличчям до води.

Було холодно. В дзеркальній нетечі відбивалась малесенька іскорка, що простувала через небо. Супутник, а може, цілий завод на орбіті.

Він відчув рух за спиною. Хтось із підлітків хмикнув; скригнув пісок, Крокодил озирнувся й побачив нового претендента – високого худорлявого хлопчика років п'ятнадцяти. Крокодил звик уже, що місцеві жителі смагляві, а цей підліток був білий, аж прозорий: його волосся, обстрижене дуже коротко, мінилося зеленим. Теж мігрант?

Офіцер громадської служби озирнувся через плече:

– Тимор-Алк?

– Так, – сказав новоприбулий голосом низьким і ламким. Здається, він умісне говорив басом.

– Жодних особистих речей, – офіцер кивнув на наплічник, що теліпався в парубка на плечі. – Залиште в камері схову.

Хтось на березі хихикнув.

Новоприбулий хотів щось сказати, потім мотнув головою і, розвернувшись, пішов од берега до єдиної хижі, схожої на старий сільський вулик.

Дзеркало води здригнулося. З-за повороту ріки безгучно з'явився човен, схожий на велетенську водомірку: шестеро вигнутих лап утримували по боках її два довгі поплавці. На кормі стояв чоловік у форменій сорочці, немолодий, смаглявий, босий.

Човен підплив до берега. За мовчазною командою підлітки разом піднялись і, струшуючи пісок, стали по черзі всідатися на борту. Крокодил устав, коли майже всі його нові товариші були вже в човні; лишилася вільною тільки вузька лавка на носі. Крокодил перемахнув через борт у всіх перед очима – не так спритно, як сподівався. Здалось йому – якийсь шмаркач хмикнув?

Останнім до човна вліз зеленоволосий Тимор-Алк. Усівся, сопучи й часто ковтаючи, на єдине вільне місце поряд із Крокодилом.

Лапи, розчепірені по боках, здригнулися й піднялись. Човен сів глибше, готовий загрибти бортами воду; поплавці зашипіли, надуваючись, човен підстрибнув, ніби стрімко втрачаючи вагу, і рушив.

Зник піщаний берег, немов його злизали величезним язиком. Човен плив річкою, набираючи швидкість, без весел, без вітрил, плив майже безгучно, і незабаром стало чути розмови.

Діти знайомилися. Діти реготали нарочито грубими голосами. «Автобус до літнього табору, ось що це таке», – подумав Крокодил. Хіба що пісень не співають. Новий колектив, у якому кожен прагне посісти гідне місце.

Тимор-Алк мовчав. Він узагалі ще нічого не сказав, як пам'яталося Крокодилу, крім єдиного ламкого «так».

– Ти мігрант? – по-приятельськи спитав Крокодил.

– Ні.

Крокодил здивувався. Сам він був готовий опинитися в ролі відторженця і не боявся цієї ролі: все-таки життєвий досвід, хай інопланетний, дає перевагу над шмаркачами. Та цей, блідий і зеленоволосий, ніби заздальгідь готувався до ролі жертви. Чому?

Насунулися зарості кущів і відпливли назад. Небо наблизилось. Береги розступилися, і човен, пройшовши над білою мілиною, попрямував у море.

Упала швидкість. Човен захитало з борту на борт. Знов зашипіли поплавці. Човен вирівнявся і, заново розганяючись, полетів до горизонту, геть від берега, заростей, геть від гирла ріки.

Крокодилові забило дух. Віддавна, зі шкільних років, він не знав нічого схожого. Давним-давно, будиши однолітком цих хлопчаків, він ганяв на дикій швидкості на мотоциклі, горлав пісні й тільки тоді – на вільній трасі раннього недільного ранку – так гостро відчував просторінь, свободу, швидкість.

Він думав, це відчуття пішло разом із юністю й більше не повернеться.

Вийшло сонце. Поверхня моря спалахнула, всяка дрібна хвиля прикинулася діамантом; попереду – нове небо й новий світ, нові можливості. «Чорт забирай, – подумав Крокодил, – я вже хочу бути місцевим моряком. Або місцевим космонавтом. Або... я ж нітрохи не знаю, які є справи та професії в цьому світі...»

Човен повернув, сонце зайшло за хмарину, і мана розвіялась. «Я пущуся невідомо куди, незрозуміло навіщо, з самою лише слабкою надією – зрозуміти, за якими ознаками цей світ поділяє людей на повноправних і залежних. Я їду, щоби посісти в цьому світі пристойне місце – і заразом з'ясувати, що мені пристало...»

Він знову поглянув на хлопчак, що сидів поруч.

Парубок був зелений тепер уже й обличчям. Піймавши погляд Крокодила, він стріпнувся, швидко схилився за борт, і його знудило. Ззаду засміялись.

* * *

Години за три, коли в Крокодила щеміли од вітру щоки, сльозились очі й тріскалися губи, попереду показалася смужка землі. «Весь укритий зеленню, абсолютно весь...» – утомлено подумав Крокодил.

Човен обійшов тупий мисок і ввійшов у бухту. Море тут було бузкове, хвилі здіймалися й опадали. На кам'яному березі чекала людина в коротких шкіряних штанах до колін. Крокодил примружив запалені очі: мужикові було років тридцять. Провідник? Тренер? Місцеве начальство?

Човен знову пішов незграбно і, просівши у воді, розвернувся до берега правим бортом.

– Сходьте, – негучно сказав чоловік на березі.

Човен стояв над глибоким місцем, і берег височів над водою сантиметрів на тридцять. Претенденти розгубилися на якусь секунду; першим підвівся вродливий парубок у сорочці без застібки, з широким коміром. Граційно стрибнув у море, вмить випірнув, у два помаху дістався берега, виліз і – Крокодил роззявив рота – струснув із себе воду неповторним тваринним рухом, від голови до п'яток. Крокодилу завжди подобалося спостерігати, як обтрушуються собаки, але щоб такий рух ефектно, та ще й красиво повторила людина – він не міг уявити.

«Парубійко – лідер, – подумав він, дивлячись, як інші підлітки, осмілівши, вибираються з човна й лізуть на берег. – Перед начальником удало козирнув і товаришам показав, що вміє».

Він перевів погляд на зеленоволосого поряд із собою. Тимор-Алкові було погано. Крокодил відчував його запах – запах

хлоп'ячого нервового поту.

Звільняючись від пасажирів, човен стрибав на воді, мов несповна розуму. Офіцер на кормі стояв, мальовничо поклавши руку на бік, і дивився туди, де в горловині бухти було видно обрій. «Якби ж то опинитися на твоєму місці», – подумав Крокодил. Нічого нікому не доводити, а просто красиво стати на кормі. Навряд чи цією штукою так складно керувати...

Він похопився, пригадавши, що відстає від решти, затримав дихання й стрибнув за борт. Вода виявилась несподівано теплою. Крокодил із величезною втіхою поплавав би, поніжився у хвилях, але всі вже вибрались на берег – і він із нехиттю пішов слідом за колективом.

Зеленоволосий вибрався на берег останнім. Плавати він, усупереч побоюванням Крокодила, умів незгірш за інших. Просто дуже нервував і не вмів того приховувати.

– Усіх вітаю, – чоловік у коротких штанах говорив не піднімаючи голосу, але балаканина новоприбулих одразу стихла. – На цьому острові мене звуть Айра. Я прийматиму у вашої групи Пробу, в міру того, як ви будете готові. Станьте в ряд і назвіть ваші імена.

Хлопчаки моментально вишикувалися. Крокодил завбачливо став на лівому фланзі. До нього – мабуть, інстинктивно – знов прибився Тимор-Алк; виявилось, що зеленоволосий вищий за Крокодила майже на півголови, та й решта претендентів, навіть зовсім юні, зростом не поступаються дорослим.

Красеня, що першим стрибнув із човна, звали Полос-Над. Крокодил уважно слухав імена інших, намагаючись запам'ятати з першого разу. Багато хто нервувався, ховаючи страх за сміхом чи бравадою. Таких інструктор умить ускромлював:

– Спокійно. Поки що мені треба від тебе тільки ім'я, більше нічого. Повтори.

– Андрій, – сказав Крокодил, коли до нього дійшла черга. – Васильович. Строганов. Можна просто Андрій.

– Мігрант? – сухо спитав Айра.

– Так.

– Човен там, – він перевів погляд на Тимор-Алка. – А це що в нас за блідо-зелена парость?

У лаві засміялись.

– Не зрозумів, – сказав Крокодил. – Що значить...

– Значить, що човен там, – Айра знову кинув на нього погляд сірих, із бузковим полиском, мутнуватих очей. – Сідай у човен, і щасливої дороги назад.

– Не зрозумів, – повторив Крокодил і вперше справді розгубився.

– Як тебе звуть? – ігноруючи Крокодила, Айра дивився на зеленоволосого.

– Тимор-Алк, – відповів парубок, цього разу несподівано високим дзвінким голосом.

– Ти метис?

– Так.

– Тобі потрібні повні громадянські права?

– Так.

– А ти певен, що вони тобі потрібні?

– Певен, – Тимор-Алк дивився в каламутні очі інструктора, і його власні зіниці поволі туманіли. – Певен. Так.

– Заждіть-но, – сказав Крокодил. – Мені сказали, що я маю право скласти Пробу, як і всі інші. Мене обдурили?

– Ти маєш право, – Айра подивився на нього з гидливим співчуттям, – випробувати моє терпіння, забирати часу мене та хлопців, мучитися й підбирати шмарклі. І за багато важких днів прийти врешті на цей же берег, до цього ж човна, тільки його слід буде навмисне викликати задля тебе й витратити суспільний ресурс. Результат буде той самий. Та їхати геть буде тобі стократ гірше. Я зрозуміло пояснив?

Хлопці притихли.

– Мені потрібні повні громадянські права, – повідомив Крокодил. – І я їх отримаю.

– Не отримаєш, – Айра поморщився. – Не ти перший, Андрію Строганов. Коли чесно, нашим слід було законом заборонити мігрантам проходити випробування. Та це означає проблеми із Всесвітнім Бюро міграції. Ти ідеш чи ні?

Довгу секунду Крокодил вагався. Цей Айра водночас дратував його й бентежив.

– Ти маєш право мене не прийняти? – спитав він нарешті.

– Ні, – відразу ж озвався Айра.

– Тоді якого хріна ти вимагуєшся?

Бузкові очі Айри потемніли.

– Добре, – сказав він уривисто. – Усі за мною, в потилицю по одному, бігом руш.

Він махнув рукою Полос-Наду, що стояв на чолі лави, й ковзнув у ледве помітний проміжок між кущами, туди, де ховалася, виявляється, стежка. За ним потягнулась колона, берег почав порожніти; Крокодил озирнувся й побачив човен. Офіцер на кормі дивився на нього.

Це був дуже неприємний момент. Ще можна було змінити рішення. Можна було наплювати на Айру з його погрозами, просто повернутися й піти – чисто, спокійно, і на материку сказати міграційним чиновникам, що передумав складати Пробу. Блідий Тимор-Алк зітхнув крізь зуби: він, зрозумів Крокодил, цієї миті подумав те саме.

Обидва зважилися водночас. Крокодил приєднався до колони й виявився передостаннім; за мить за його спиною засопів Тимор-Алк. Стежка йшла в гору: втоптана тисячами ніг, вона лишалась нерівною, де-не-де ковзкою, і колюче віття силкувалося торкнутись обличчя. Просто перед Крокодилом опинилася обліплена мокрою сорочкою спина підлітка; парубок біг дещо метушливо, забагато працював плечима, і Крокодил подумав, що цей швидко видохнеться.

Він не любив кроси – та й хто їх любить. Проте він ніколи й не боявся довгих дистанцій; дратував мокрий одяг, але до цього можна

призвичаїтись. Крокодил розслабився, як міг, налагодив дихання й став думати.

Позаду сопів зеленоволосий. Він метис, виявляється; цікаво, від яких міжрасових шлюбів народжуються такі ось Тимор-Алки. Його тато зелений, як трава? Чи мама? І чому в «гуманному суспільстві» вважають за можливе насміхатись над метисом, називаючи його «блідо-зеленою паростю»? Чи, коли вже ми на дикунському острові, пристойності тут нема, самі інстинкти?

Стежка петляла. Сорочка потроху висихала, а спина, навпаки, мокріла: Крокодил давно не бігав кроси, та й раптова еміграція з Землі здоров'я не додала. Та парубок, що біг попереду, видохся раніше, хоч був молодший і здоровіший на вигляд. «Синки, – подумав Крокодил зловтішно. – Ми ще поглянемо, хто тут перший дістане громадянські права».

Дорога вирівнялась, і бігти стало легше. Кущі розступились, на короткий час показалися виднокіл і край бузкового моря. Потім стежка заглибилася в ліс – густий і вологий, повний пташиного цвірінчання, щебету, свисту. Хмарами носилися прозорі комахи на фіолетових крилах, у густому повітрі стояв низький дзвін. «Ого, – з повагою подумав Крокодил. – І справді, дике місце».

На повороті він кілька разів бачив лаву цілком – попереду й досі біг Айра, так буденно й ошадливо, що сумнівів не лишалося: цей може й день, і два чухрати вперед, не думаючи про воду й харчі. Чорнявий красень Полос-Над м'яко трюхикав слідом, за ним, мало не наступаючи на п'ятки один одному, бігли п'ятеро або шестеро дебелих парубків, потім велика прогалина в лаві – і червонощокий, рано засапаний підліток, який більшу частину сил пускав на те, щоб наздогнати. «Спорттабір, – пригадав Крокодил. – Військові збори. Не думав, що знов доведеться починати все спочатку, але досвід дає перевагу. Пограймо, діти, адже приз того вартий».

Він налаштувався на довгий, утомливий крос, але дорога раптово закінчилася. Спершу пішла вниз, потім із кам'янистої стала м'якою, трав'яною, потім обірвалася на круглій галявині посеред лісового

табору. Віддалік виднілися посеред гілля курені, або навіси, або вігвами, куріли три або чотири вогнища, обкладені камінням; Айра зупинився й зачекав, доки підтягнеться колона.

Ні Крокодила, ні Тимор-Алка не пошанували навіть поглядом.

– Увага, це наша база. – З того, як Айра говорив, було зрозуміло, що дихання в нього нітрішки не збілось. – Попередня група цілком склала Пробу, сьогодні ввечері посвячення. Важливе питання: хто-небудь хоче пройти випробування без підготовки?

Полос-Над, вочевидь, був готовий до такого викруту і навіть сподівався його. Він одразу виступив наперед і завмер напоготові, один посеред галявини, з високо піднятою рукою. Після нетривкої розгубленості за ним ступили ще троє. Їхні руки простягайся до неба, майже цілком схованого кронами.

Айра вичекав ще секунд п'ять, потім кивнув:

– Добре. Ви, четверо, зі мною. Якщо складете – поїдете додому повними громадянами сьогодні, по півночі, зі старою групою. Якщо ні – залишитесь і будете складати з усіма. Решта: відпочиваємо, шукаємо собі житло та їжу. Щастя!

Він повернувся до всіх спиною, засмаглою й матовою від пилюки, й зник у лісі, тільки гілля хитнулося. Четверо самовпевнених парубків пішли слідом за ним. Стихли їхні кроки, і стало дуже тихо, лише у високості серед крон дзвеніла й солодко булькала пташина. «Вижила, – подумав Крокодил. – Дивно, що стільки пташок ще живуть у лісі, де голодним підліткам загадали самим добувати собі їжу!»

* * *

З'ясувалось, однак, що питання з харчами вирішити просто. За сто метрів від табору виявилася річка – невелика, але повновода. Особливий колір неба надавав річковій поверхні бузкуватого відтінку.

Підлітки – принаймні більшість – знали заздалегідь, чого від них вимагатимуть першого-таки дня. «У них, мабуть, ціла тематична спільнота в мережі, – думав Крокодил. – У якому таборі краще складати, який інструктор «ріже», який ні. Інша річ, що їм не дають змоги обрати табір й інструктора». Хай там як, а Крокодилові не дали: просто призначили час і місце збору.

Ріку знайшли моментально. Біля самого берега було мілко, дно піщане. Дехто зразу роздягнувся догола: ці м'язисті парубки напевно провели отроцтво не на дивані й навіть не за партою, а в місцевому аналогові тренажерної зали. Крокодил усівся на березі осторонь і став спостерігати.

Спритніші хлопці добували молюсків із дна, знаючи справу. Перед очима виникали компанії, швиденько розподілялись нові соціальні ролі, зав'язувалася дружба. У воді, не боячись натовпу, ходила риба – Крокодил зойкнув, уперше побачивши темну спину на тлі світлого піщаного дна. Найдрібніша з рибинок була з метр завдовжки й товста, наче окіст.

Ловити рибу голіруч, та ще й перед малолітками, він поки не був готовий, збирати мушлі, блискаючи голим задом, – теж. Від табору тим часом потягло димком; Крокодил устав, потягнувся і неквапно пішов через ліс до галявини.

Група скромніших підлітків оббирала гриби з цегляно-червоного стовбура – кожний гриб схожий був на окраєць хліба. Крокодил про всяк випадок відломив кусник і собі. Хлопчаки не стали їсти здобич сирю, а віднесли до вогню й, настромивши на гострі патички, взялися смажити над вогнищем. «Ще один ресурс», – подумав Крокодил.

Він потримав свій гриб над багаттям, намагаючись не спалити. Принюхавшись, відкусив шматочок, потримав у роті. Смак був овочевий, віддалено схожий на варену моркву – не делікатес, але з голодухи згодиться. Крокодил, зважившись, проковтнув; перший шматок «дикої» їжі впав у шлунок, і нічого страшного не сталося.

«Принаймні битися за їжу в цьому літньому таборі не заведено», – вирішив Крокодил.

З ріки притягай тим часом спійману рибину. Тягай двоє голих парубків, один – за голову, другий – за хвіст, хоча рибина явно не була варта таких зусиль: приголомшена, вочевидь, каменем, вона була цілком байдужа до своєї подальшої долі. Безживну тушку кинули на траву біля вогнища й тільки тепер, обліплені лускою, схаменулися: жодних ножів, нічого, чим можна було б розчинити, випатрати, почистити. Вирішили запекти цілою у глині; Крокодил спостерігав.

З ним ніхто не починав розмову. Він і собі не розмовляв ні з ким. Зелений метис Тимор-Алк, теж геть самотній, підвівшись, обтрусив коліна й пішов у напрямку куренів на краю галявини – він досі був одягнений, сандалії не зняв, руки тримав глибоко в кишенях коротких штанів.

Крокодил подумав і теж пішов подивитися, де тут можна «знайти собі житло».

Усього куренів було три: два старі й один новий, зі свіжим ще листям на даху. «Уже перший дощ, – подумав Крокодил, – залле такий «поросячий будиночок» за півгодини». Він зазирнув усередину; війнуло вільгістю, землею й потом. Мотузяні гамаки, прикріплені до вкопаних у землю стовпів, висіли в три яруси вздовж стін. Крім гамаків, жодних меблів не було до послуг.

Крокодил спохмурнів. У міграційному «готелі» він мешкав в окремому будинку з зеленою травкою на підлозі, з великими вікнами, зручними меблями й чудово обладнаною вбиральною. Тут, вочевидячки, за туалет правила вигрібна яма.

Ззовні сновигали, дзижчали й дзвеніли комахи. Тимор-Алк, не виймаючи рук із кишень, стояв перед плетеною стінкою – єдиною стіною місцевої вбиральні. Зовнішній вигляд був саме такий, якого боявся Крокодил – настил із безліччю дір. Та запаху не було. Крокодил чудово знав, який у таких місцях буває запах.

– Не смердить, – сказав він Тимор-Алку.

– Там очисник, – зеленоволосий показав кудись униз. І по короткій мовчанці спитав: – Ти мігрант?

– Так.

– Звідки?

– З Землі.

– А...

Він був вилицюватий, дуже блідий, схожий на розмальовану гіпсову статую. Очі не червоні, як в альбіносів, а карі, з таким же бузковим відтінком, як в інструктора Айри. З очей Крокодил зрозумів, що парубкові дуже самотньо, дуже незатишно тут, що він готується до найгіршого й страшенно радіє, що Крокодил із ним заговорив.

– Ти чув про Землю? – зацікавився Крокодил.

– Тільки те, що з неї бувають мігранти. Не часто.

– А звідки найбільше за все приїжджає мігрантів?

– Раніше багато було з Лоа, – подумавши, сказав Тимор-Алк, – але вони не їздили на Пробу.

– Чому? – спитав Крокодил зацікавлено.

Метис знизав плечима:

– А навіщо? Вони не розрізняють... не мають уявлення про те, повноправний чи залежний. У них у рідній мові слів таких нема, тому вони спершу плутали... плутались.

– Так, – сказав Крокодил. – А тепер мігрантів із Лоа менше?

– Тепер зовсім нема, – зеленоволосий провів по землі ногою в запорошеній сандалії. – Їхня планета вибухнула, тільки пилюка лишилась.

– А, – здушено сказав Крокодил. – Тоді зрозуміло, чому вони мігрували.

– Це вони спершу мігрували, розумніші. А потім Лоа перевели в зону лиха, а жителів усіх – до категорії біженців, і стали купами засилати на нові світи, де взагалі нічого нема, лише атмосфера штучна. Навіть ґрунту нема. А на Раа їм закрили договір.

– Закрили договір?

– Ну, перестали приймати на Раа...

«Певно, я теж трохи плутаюся після переустановлення мови, – подумав Крокодил. – Мені досі здається, що я думаю російською, але «любов» і «кров» у цій мові не римують».

– Тобі, виходить, багато траплялося мігрантів? Як у вас на Раа до чужинців ставляться?

Тонкі парубійкові губи ледве напружились. Ніби розмову завершило на прикру для нього тему.

– Раніше було більше, – сказав він ніби понад силу. – А ставляться по-різному. Як звичайно до людей.

Від вогнів ішли, весело перемовляючись, троє – із явним наміром ошчасливити вбиральню. Біла шкіра Тимор-Алка раптом різко порожівіла, він ніяково кивнув Крокодилові й пішов у ліс, мовляв, у терміновій справі.

* * *

Після полудня, коли новоприбула група встигла поїсти, розібрати гамаки, знову зголодніти, сьак-так добути харчів і ще раз поїсти, до табору повернулися підлітки, що вже склали свою Пробу, – колишні володарі табору, нині повноправні громадяни Раа. Усі вони були напівголі, в коротких рваних штанах, схожих на пов'язки на стегнах. Усі трималися надзвичайно бундючно – наче «діди», які вперше вітають свіжаків.

Із розмов, поштивих з одного боку й поблажливих із другого, з'ясувалося, що:

- із тридцяти п'яти претендентів у їхній групі четверо попливли додому завчасу, так і не отримавши статусу;
- у їхній групі був інший інструктор, не Айра;
- сьогодні, коли споночіє, на галявині біля багать відбудеться посвячення, потім святкування, і на світанку нові громадяни відпливуть на материк.

«Старі» притягай з собою величезну, вже оббіловану тушу велетенського звіра – завбільшки з бика, подумав Крокодил із певним занепокоєнням. Звідкись узялися кухонні тесаки й залізні опори для рожна, серед господарчих споруд знайшлася кам'яна піч. Крокодил спостерігав, як «бика» збираються смажити на рожні цілим, і з сумом думав, що, коли так, їсти доведеться наполовину горіле, наполовину сире м'ясо.

Він і досі тримався осторонь. Колектив майже сформувався – стало зрозуміло, хто чий друг, хто лідер, хто веселун, хто ледар. Двоє чужаків – мігрант і метис – тільки підкреслювали своєю присутністю логічність і цільність цієї спільноти.

Розпакували тюк з одежиною – хтось зі «старих» виконував обов'язки інтенданта. Усередині не було нічого, крім штанів із цупкої матерії – коротких широких штанів приблизно одного розміру. Такі самі, тільки бувалі в бувальцях, прикривали сором «старих»; претендентам пояснили, що штани, в яких складають Пробу, кожен відвозить додому й береже потім, як реліквію. Крокодил хмикнув.

Бійки за одяг не сталося – не було за що битись. Не було чого надіти з білизни, бахмату одіж тримав на талії широкий м'який ремінь. На думку Крокодила, претенденти на звання повноправного громадянина були просто сміховинні; в пальмових спідничках вони б мали природніший вигляд. Цікаво, яким же бачать на Раа повноправного громадянина, якщо на шляху до цього звання випадає спати в гамаку й ходити по лісу напівголим?

Він майже заспокоївся. Ця їхня славнозвісна Проба скидалась на юнацький ритуал на кшталт присяги в армії або посвячення в студенти. Хлопці, звиклі до комфорту, мусили продемонструвати сильне бажання стати громадянином – на острові, в джунглях, босоніж по камінню. Цікаво, як таке випробування проходять дівчата?

Потемки повернувся Айра з чотирма кандидатами. Дивно, але з Полос-Нада збило пиху: юний красень спав на виду, пропахнув кислим потом, на руках проступали свіжі шрами. Крокодил очам

своїм не йняв віри: зранку жодних шрамів на хлопцеві не було. Троє його товаришів ледь волочили ноги, голосно дихали і, ледве дотягнувшись до табору, мішками попадали на землю.

– Не вийшло, – з жалем сказав Айра.

Цей був таким само свіжим, як уранці на березі. Хіба що пилу, прилиплого до його голого торсу, плечей, лиця й шиї, стало помітно більше – з бронзово-засмаглого Айра перетворився на брунатного.

«І це теж виховний момент, – подумав Крокодил. – Вирізнити найзавзятіших і насправді пояснити, що вони нічим не кращі за інших». Звичайно, він не зарахував би достроково пройденого випробування за жодних умов – це така гра.

Він прислухався до себе і зауважив, що майже не тривожиться. Подумав якось про дівчат – як вони проходять випробування, – він уже не міг зупинитися, і фантазія його сягала далі, ніж хотілося б. Уявити «тубільний» табір, повний дівчат від п'ятнадцяти до сімнадцяти... Це педофілія, панове, негайно стоп!

Він зареготався. На нього покосились, але нічого не сказали.

Потім прийшов інструктор «старої» групи, мовчазний і смаглявий чоловік років сорока. З його появою й «старі» з колишньої групи розгубили пиху. На велику втіху Крокодила, інструктор миттєво звелів зняти «бика» з рожна й розчинити як слід. Запахло м'ясом, зібралися з лісу різноманітні мухи, але, на відміну від земних, вони не викликали огиди в Крокодила. Неначебто метелики злетілись.

Підлітки, щойно прибулі на острів, старалися допомогти – або принаймні зображували таке старання.

– Сидимо? – від Айри не сховалася, звичайно, Крокодилова вичікувальна позиція.

– Не було інших розпоряджень, командире, – озвався він, не встаючи.

Айра відійшов, не сказавши ні слова. Крокодил запізнило розкаювся: йому б пошукати підходів до цієї людини, він же збирається успішно скласти Пробу, а не підступати до сварки. Та манери Айри дратували його. Той був, мабуть, усього на кілька років

старший за Крокодила: в чудовій фізичній формі, з авторитарними звичками, але посереднє загалом мужича. З тих, що дуріють від найменшої влади. А тут такий подарунок – влада над пацанами, котрі зі шкіри пнуться, аби пройти випробування...

Швидко темніло. У таборі зчинилися метушня й тіснява. Крокодил пішов до річки й сів на камінь, дивлячись на зорі у воді. Незнайомий візерунок сузір'їв прикрашали сотні супутників у швидкому й повільному русі: там автоматичні заводи на орбітах, там конгломерати фабрик, безпілотні суховантажі й контейнеровози, комори й відділи технічного контролю. Там – величезне виробництво, а тут – тиша й вода, і дикунський табір для підлітків. «Чи правильно я зробив, вибравши Раа?»

Він замислився. Краса цього місця, така дивна, така яскрава, не давала йому повірити в погане. Та факт лишається фактом: четверо з попередньої групи поїхали додому дочасно, не одержавши статусу. Четверо звичайних місцевих парубків, не мігрантів. Четверо з тридцяти п'яти.

Після денної спеки знову ставало прохолодно. «От якби плед, – подумав Крокодил сумовито. – Теплий картатий плед. І шезлонг. І чарку коньяку. Нічого цього нема в Юрському періоді... Та що я мав на увазі, коли казав собі, що майбутнього на Землі нема? І чому, так мене перетак, я не пояснив *до пуття*, що сталося?

Лоа вибухнув. Там тепер пилюка. Хто встиг – товчеться тепер біженцем на голих астероїдах. Хто не встиг... не хочеться думати. А синьошкірий із Дару, що трапився Крокодилові в їдальні для мігрантів, – той мудрець, виходить. Рано похопився, дорого заплатив. Ось як Крокодил.

Вдихаючи запах диму, він пригадав свою кухню. Сім квадратних метрів; порожній вазон на підвіконні – там був кактус, але чомусь зав'яв. Картатий стіл і слід від чиеїсь цигарки на ламінованій підлозі. Після розлучення зі Світкою вони продали трикімнатну квартиру, що залишилася від Андрієвої матері, і купили собі кожен по «одиначці». Світка моментально здала свою в найм. Це було три роки тому...

Спершу Крокодил бачився з сином на вихідних, але той був ще маленький, його цікавив не стільки батько, скільки нові іграшки... В усякому разі, так здавалось.

Потім Свєтка вийшла заміж за якогось... Потім поїхала до Англії... Чи все-таки до Німеччини? Свєтка буде останньою, хто зауважить, що Крокодил кудись подівся.

Як добре, що він не встиг завести собаку. Що в нього навіть хом'яка нема. Ось він зник – собака сидів би замкнений, вив... А так буде тихо. Ніхто не голоситиме. Почнуть телефонувати з редакції. Днів за три... або п'ять? Коли він не здасть роботу в четвер – ось тоді вони вперше здивуються...

Та ні! Не здивуються! На Землі ще нема ні собак, ні секретарок, ні пітекантропа, ні Магомета, ні Христа, ні фараона. До народження Крокодила – мільйони років. Ніхто не похопиться.

Він сидів, обхопивши руками коліна, дивлячись на воду. У воді відображалися сотні іскорок: крутилися супутники, пихкотіли заводи, герметично ізольовані від навколишнього простору, пливли транспортні кораблі. «Насправді, я легко міг емігрувати просто знічев'я, – подумав Крокодил. – Та мені хочеться вірити, що Земля вибухнула за кілька місяців по тому, як я підписав міграційний договір. За це гидке бажання я себе зневажаю».

Від табору війнуло нормальним, зовсім земним духом смаженого м'яса. Крокодил скотнув слину: гризота на цім острові не доречніша за шипований нашійник на йоркширському тер'єрі. Доріг у нього всього дві: завоювати собі статус на Раа або знайти спосіб повернутися додому. Або спершу завоювати статус, а потім за його допомогою віднайти шляхи назад.

Уже йдучи до вогнища, Крокодил подумав: «Що, коли Айра публічно прожене його від вогнища під тим приводом, що «він дров не носив, він пічку не топив, він кашу не варив»?!

«Заразом і перевіримо», – вирішив він похмуро.

* * *

Ніхто йому й слова не мовив. Усі зробили вигляд, що мігранта тут нема.

Соковите м'ясо шматками лежало на величезному жорсткому листі. Туші «бика» вистачило, аби досхочу нагодувати юрбу голодних підлітків. Наситившись, учорашні хлопчак, а нині повноправні громадяни Раа, вишикувалися в довгу шеренгу – найстаршому було років вісімнадцять на вигляд, наймолодшому – не більше чотирнадцяти, але Крокодил знов здивувався, які вони високі. Мабуть, у цілому вищі за дорослих; їхній інструктор, кремезний мовчун, був на півголови нижчий від будь-кого з них. Новоприбулі на чолі з Айрою розташувались «у партері»; інструктор «старої» групи пройшовся перед шеренгою, значущо зазирнув кожному в очі, а потім крикнув: «Є!» і скинув у небо кулак. Підлітки повторили його вигук і жест – від реву тридцяти горлянок здригнулися високі крони. І враз просто з повітря долинула пісня.

Негучно, але на диво доладно співали хлопці, що пройшли Пробу, а новоприбулі підспівували впівголоса, ніби потай. Ударили долоні, застукали палиці по стовбурах, відбиваючи ритм. «Це наше право, – співалося в пісні. – Ми саме тут – бо маємо право. Росте трава, тече вода, човник виходить на орбіту – справедливо. Світиться день і темніє ніч, я зводжу своє житло – справедливо. Ми саме тут – бо маємо право».

Інструктор уривисто називав імена, примудряючись потрапляти точно в ритм. Нові громадяни виходили до вогнища. При світлі вогню їхні обличчя здавалися мідними, губи в багатьох лисніли від м'яса. Не було варварських обрядів – нікого не мазали кров'ю, не кололи голкою, ніхто не гопцював у пір'ї, – тільки пісня звучала, за кожним куплетом набираючи потуги. У ній чути було глуху, глибоко сховану погрозу.

Інструктор надівав на шию кожному новому громадянину дерев'яну плашку на ланцюжку. Ці «деревинки» подобали на тимчасове посвідчення Крокодила, як «БМВ» на «Запорожець». Коли останній у групі отримав своє право, пісня гучала на весь ліс. Звідкись з'явилися тріскачки, брязкальця, саморобні барабани; нові громадяни – абсолютно, феєрично щасливі – кинулися до танцю навколо вогнища. Крокодил відчув заздрість.

Новачки, прибулі сьогодні, заздрощів і не ховали. Крокодил нишком став розглядати обличчя: Полос-Над сидів зажурений, уявляв, мабуть, що вже сьогодні міг би танцювати з переможцями. Зеленоволосий Тимор-Алк примостився осторонь, щільно стиснув губи й дивився мимо танцюристів, мимо вогню, в просторінь.

«Це наше право. Ми тут, бо маємо право. Жінки народжують дітей – так має бути. Учитель вирощує паросток – це справедливо. Ми тут – і це правильно».

Тимор-Алк підвівся й пішов у темряву. Ніхто навіть не повернув голови.

Крокодил, що сидів трохи осторонь від загального свята, теж устав раніше, ніж зрозумів навіщо.

Білу спину Тимор-Алка було далеко видно в світлій ночі. Крокодил наздогнав його. Хлопчисько повернувся різко, як розпрямляється пружина:

– Чого ти до мене прив'язався, мігранте?!

Крокодил сторопів. Зеленоволосий був, здається, на межі істерики.

– Гаразд, іди собі, йди...

Тимор-Алк пішов, шурхаючи травою. Крокодил постояв, слухаючи шум біля вогнища. Повернувся до табору, неквапом вибрав собі гамак і ліг без надії заснути, дивлячись крізь гілки в осяяне світлом небо.

Підлітки з колишньої групи, і з ними інструктор, поїхали після півночі, і в лісі знову стало тихо.

* * *

– Людина – сама собі пан.

Айра, чисто вимитий, із краплями річкової води на грудях і плечах, стояв перед претендентами. Усі – й Крокодил – стояли перед ним, одягнені в короткі вільні штани.

– Людина не дозволяє ошукувати себе. Людина бачить те, що є, а не те, чого кортить.

Айра не закладав руки за спину, не схрещував на грудях, не тер долоні, нічого не крутив у пальцях і не допомагав собі жестами: його руки були опущені, але язик не повертався сказати про них – «висіли». Айра казав – «людина», і Крокодил розумів, що вжито слово з багатьма значеннями: «повноправний громадянин», «пан», «хазяїн». Він розумів, що російською це звучало б інакше, і мучився, наче принцеса, котрій під матрац підкладено каменюку.

– Ми живемо на війні, ми – тонка мембрана, арена боротьби між матерією та духом, що вічно змагаються за першість. Людина – боєць обох армій. Людина – прикордонний знак.

Хлопчаки слухали, хто спрагло, хто з певним острахом. «Що вони розуміють, – думав Крокодил. – Я не розумію нічого, або майже нічого. Чи це ритуальні замовляння, що не повинні мати особливого смислу? Людина як арена боротьби між матерією та духом... Здуріти можна».

– Проба – це Великий Смысл. Негативний результат – теж результат; я кажу це тому, що не всі з вас одержать посвідчення. Той, хто не одержить, мусить пам'ятати: це не кінець життя. Це теж відповідь, хай небажана. Та це відповідь.

«Утішливо», – подумав Крокодил. Четверо парубків на чолі з Полос-Надом, що провалили дострокове випробування вчора, здавалися пригніченими й дивились на Айру спідлоба.

– Сьогодні ваш перший підхід до Проби. Бачу, ви встигли перевдягтися. Тепер візьміть оце.

За його командою двоє парубків витягай на середину галявини величезний шкуратяний тюк, усередині якого скреготіло залізо. Розклали на траві, вчора витоптаній до голої землі, а сьогодні зранку знов зазеленілої. Крокодил витягнув шию: всередині, на потертій шкірі, лежали великі ножі в дерев'яних піхвах: три десятки однакових піхов із руків'ями назовні.

– Розбирайте.

Крокодил переборов бажання кинутися до тюка серед перших. Невелике скупчення відбулось, та Крокодил не опускався до штовханини з підлітками. Вичекав кілька секунд і взяв найкращий із трьох ножів, що zostалися, – точніше, переконав себе, що цей найкращий. Визначати не було ні часу, ні змоги.

Ножі виявились тесаками – широчезними, дуже гострими, грубими клинками. Кілька хвилин пішло на вивчення, проби, спроби обмінятися. Крокодил одним із перших додумався, як причепити піхви до пояса.

Озброївшись, напівголі хлопчиська стали схожі на зграю маніяків. Крокодил ще раз перевірів, чи можна підтягнути піхви трохи вище. «На бігу, – думав він, – ця штука наб'є мені здоровий синець. А якщо звідкись упаду – взагалі руків'ям протне нутроші».

– Людина – сама собі пан, – повільно повторив Айра, походжаючи по галявині. – Хазяїн і тіла, й духу... Камор-Бале, скільки ударів серця за одиницю?

Крокодил помотав головою, намагаючись зметикувати. Одиниця – в місцевій системі величин трохи більша за хвилину. Удари серця – це просто пульс. Парубка запитали, яка в нього частота пульсу в цей момент; парубка звуть Камор-Бал. Те, що Айра запам'ятав усі імена з одного разу, стало зрозуміло ще вчора.

– Сімдесят, – не рахуючи пульсу, озвався Камор-Бал, невисокий худорлявий парубчак із дуже довгим, зібраним у хвіст волоссям.

– Ти певен?

Парубок трохи напружився:

– Сімдесят два.

Айра кивнув:

– Увага всім: зараз ми побіжимо й будемо бігти довго. Та ваша витривалість – другорядний інтерес. Передусім ви продемонструєте спроможність бути собі паном. Усім зрозуміло?

І він глянув прямо на Тимор-Алка, що стояв осторонь від усіх із тесаком на боці, – дуже блілого і безбарвного цього ранку, якщо не зважати на зелений газончик на голові.

* * *

Крокодил прилаштувався цього разу в самому хвості колони, а парубок-метис зайняв місце перед ним. Претенденти бігли вервечкою – спершу по м'якій стежці серед лісу, потім по кам'янистій доріжці над урвищем. Крокодил устигав крутити головою: доріжка дедалі крутіше забирала вгору, і відкривався краєвид – ранкове море, гладеньке й бузкове, ніби кисіль у величезній чашці.

Востаннє він ходив босоніж у бабусиному селі. Його бабуса була містянкою в третьому поколінні, на схилі віку придбала будинок у селі й дуже шкодувала про це. Город у неї весь поріс лопухами. З сусідами стосунки не склались. Утім, вважалося, що дитині влітку місце на селі, маленький Андрій тижнями нудився, читав жовті добірки журналів, призначених для розпалу, і ходив босий. По траві – чудово, по піску – приємно, по ніжній, як пудра, куряві – прекрасно, по жирному дорожньому багні – пречудово...

На лісовій стежці його ступні спершу розігрілися, потім почали саднити. Дрібні камінці в'їдались у підошви, але в цілому все було стерпно; хлопці, що бігли разом із ним, теж не босоногими виросли. Ці «ельфи», або «тубільці», обирали дуже зручне взуття: Крокодил устиг оцінити їхні сандалії на м'якій підошві.

А тепер, складаючи іспит на право бути повноправним громадянином, вони хлапали по камінню босими п'ятками.

Практичної користі від цього не було жодної – символічний акт, «подолання себе». «Бути собі паном» – якщо розібратися зі словами, що в цій новій рідній мові мали дещо інший смисл – означає усього лише «владати собою». Обряд ініціації підлітків у постіндустріальному суспільстві... У випадку з Раа – в постпостіндустріальному...

Дерев'яні піхви хлопали по стегну. Він ще відносно вдало їх приладнав: синець буде, але не страшний. Штани з цупкої матерії натирали ніжну шкіру. Не прислухаючись до фізичної невимогоди, Крокодил крутив головою: він розгледів суденце на горизонті, розгледів швидкий старт далекої, певно, ракети – блискучу білу лінію, що рвонула вгору й розтанула в бузкувато-синьому небі. Він розгледів зграю білих птахів високо над островом – вони линули, мов повітряні змії.

Потім він наступив на гострий край каменя, та так невдатно, що порізав ногу, і підошва почала злегка кривавитися. «Драматичний ефект, – подумав він весело. – Ініціація в первісних народів звичайно пов'язана з кров'ю: смерть і нове народження, муки й радість. Сподіваюся, в своєму садизмі організатори заходу не зайшли надто далеко?»

Таж не думає Айра, що Крокодил не в змозі пробігти з хлопчиками кількадесят кілометрів? З другого боку, цей поділ на повноправних і залежних громадян – за якою ознакою? За яким принципом, невже за спортивною підготовкою, витривалістю й готовністю терпіти свавільність начальника?

Ноги стали неабияк боліти, їх просто-таки прострілювало з кожним кроком, і Крокодил припинив роззиратися навколо. Саме час було підбадьорити себе: він знавав і не таке. Він бігав кроси при повній викладці, в чоботях, під палючим липневим сонцем. А пацани такого досвіду не мали й потроху знемагали: ось один почав поволі відставати, пропускаючи товаришів і просуваючись уздовж колони все ближче до хвоста; ось інший ступив не тією, почав стрибати на одній нозі, відсунувся на узбіччя. Його огинали боком, втягнувши

живіт: стежка була вузька, праворуч зяяло урвище. Зеленоволосий Тимор-Алк тримався, не збиваючись із ноги, і Крокодила це чомусь тішило.

Потім стежка різко пішла вниз. Стало легше бігти.

Потім долинув шум води. Крокодил жадібно облизнув губи. За поворотом відкрився водоспад; Айра повернув – і повів підлітків стежкою вгору, крізь хмари бризок, так що вони вмиль вимокли. Крокодил крадькома злизав кілька крапель із тильного боку долоні.

Стежка стала такою крутою, що бігуни почали просто-таки видиратися. Ревіння водоспаду віддалилося; майже над самою головою Крокодила мелькотіли брудні п'ятки Тимор-Алка. Сипалися дрібні камінці. Крокодил подумав, що в такому місці, мабуть, було б слід забезпечити страховку, а то зірветься хтось у голові колони – і полетить на каміння вервечка невдах, падаючи ближче до дороги купою...

На ту мить, коли Айра спинився, половина хлопців уже ледве трималися на подряпаних збитих ногах. Крокодил і сам почувався кепсько, але Айра не засапався нітрохи і, напевне, міг би й співати:

– Вирівнюємо дихання. Уповільнюємо пульс. Хто перший увійде в сімдесят ударів – піднімайте руку... Воду не пити!

Тимор-Алк, що вже ввійшов був у річку по кісточки, перелякано сахнувся.

Крокодил роззирнувся. Місцем зупинки користувалися, вочевидь, багаторазово: галявинка на березі річки, втоптана, зручна, з м'яким спуском до води. Крокодилові над усе хотілося тепер плюснути в цю річку, лежати на мілководді й хлебтати широко відкритим ротом; тут п'ють із річок і навіть не кип'ятять воду – оце так екологія! На Землі, мабуть, не лишилося місця, де людина, якщо вона не самогубець, може без остраху пити з ріки...

Він неохоче відвернувся од води. Будемо грати за правилами; на протилежному боці галявинки, паралельно до берега, лежала колода на низьких опорах, і Крокодил подумав про гімнастичні вправи, різні там кульбіти та стійки. Парубки, не бажаючи дивитися на

спокусливу воду, майже всі повернулись обличчям до лісу: піднімали й опускали руки, дихали, сопіли, виконували інструкторове розпорядження, хто як міг.

Тонкі стовбури стояли в цьому місці майже впритул один до одного, і ліани заснували між ними сітку з великими вічками. Малесенькі, з ніготь, метелики прослизали крізь неї й зависали над махровими квітами. Крокодил відволікся від болю в розбитих ногах.

Вирівнювати дихання і вповільнювати пульс він умів іще в школі, спасибі, гарний трапився тренер у секції легкої атлетики. Рахувати пульс без годинника чи секундоміра – не міг, та й руку піднімати геть не хотілося – якось це принизливо. Тому Крокодил обійшовся тим, що, дивлячись на метеликів і по змозі розслабившись, узявся дихати за приписами гімнастики.

Повітря тут було чудодійне. «Я мало спав, – думав Крокодил, – я не прийняв гарячий душ, я не в своїй тарілці. А проте мені добре, і навіть біль у розбитих ногах поки не дуже допікає. Певне, вся штука в атмосфері – тут дуже чисто. Не дарма цей тип із Бюро міграції пропонував мені передусім Раа».

Йому зробилося весело. Певність Айри, що мігрант обов'язково завалить Пробу, здавалася цієї миті смішною; він зітхнув ще раз, другий і раптом відчув, що хтось стоїть за плечем.

Він озирнувся. Айра стояв, принохуючись, в усякому разі, вигляд у нього був, як у собаки, що бере слід.

Секунду вони дивились один на одного. Потім Крокодил широко всміхнувся й підняв руку; він гадки не мав, який у нього тепер пульс, але кураж узяв своє.

– Сімдесят п'ять, – сказав Айра, і ніздрі його затремтіли. – Не ідеально, але в межах норми... Ти справді особливий, не такий, як усі мігранти, так?

Щось у тоні інструктора не сподобалося Крокодилу. Хоча Айра говорив, здається, цілком щиро й навіть доброзичливо.

Хлопці один по одному вправлялись із першим завданням. Полос-Над, звиклий бути лідером, закінчив роботу десь у другому десятку,

одразу за Тимор-Алком. Після вчорашньої невдалої спроби Полос-Над ще не відійшов: на скронях у нього ніяк не висихав піт, а смагляве обличчя здавалося жовтим.

– Добре, гарно, – Айра випростався, руки його спустилися вздовж тіла, ніби інструктор свідомо заощаджував жести. – Тепер, будь ласка, показуємо регенерацію в тому обсязі, в якому кожний із вас здатен до відновлення. Одразу попереджаю: я нікому не допомагатиму. Розраховуємо – робимо – показуємо. Вперед.

Ніхто не сказав ні слова. Полос-Над ще більше зблід, і тільки природна смаглявість шкіри не давала йому дорівнятися до Тимор-Алка. Хлопці один за одним потягнули з піхов тесаки, і Крокодил стежив за ними занепокоєно.

Він витягнув свій тесак, ще не знаючи, що з ним треба робити. Камор-Бал, парубчак із забраним у хвіст волоссям, швидко покосився на Крокодила – і різнув себе кінчиком тесака по тильному боці долоні.

Крокодил розгубився.

Хлопчаки зосереджено різали себе – хтось так роздер руку, що кров, ніби дощик, зажебоніла по листю. Тесаки негайно повернулися до піхов, деякі полетіли в траву. Хлопці стояли, сиділи, валялися на землі, хтось дивився на поріз, хтось – у небо, хтось щосили зажмурився. Хтось бурмотів, хтось наспівував крізь зуби. Галявина стала схожою на палату поранених шаленців: шемрання, протяжні співи, тихий свист, шепотіння, важке дихання й запах крові.

Тимор-Алк зважився останнім. Його кров була набагато світлішою й густішою, ніж звичайна людська, – вона здавалася розведеною молоком. Крокодил, попри все потрясіння, зауважив це й уразився ще більше.

– Ти візьмеш участь у Пробі? – вкрадливо спитав його Айра.

– Атож, – озвався Крокодил, намагаючись говорити недбало. Камор-Бал, хлопчина обережний і обачливий, порізав себе ледве-ледве. Тепер він стояв, витягнувши вперед руку, і Крокодил міг

бачити, як зсїдається кров, як з'єднуються краєчки порізу, як рана зтягається й укривається кірочкою.

– Якщо ні – скажи одразу, – мовив Айра, цього разу співчутливо.

– Так, – процїдив Крокодил крізь зуби.

Він покрутив у руках тесак і різнув себе по руці, збираючись тільки трішки, для годиться, поранитися. Перестарався, не розрахував – бризнула кров, і відчуття було не з приємних. Крокодил похитнувся, тупо дивлячись на розтяту руку.

Дурень. Навіщо? Що, він серйозно збирається показати своє вміння силою волі зтягати рани? Регенерувати? Може, ще й пальці додаткові відростити?

«Ідіоти, – подумав спересердя. – Що, повноправному громадянину Раа необхідно вміти відрощувати шкіру, відновлювати судини за кілька хвилин? Може, вам ще й хвіст zarazом? Зябра? Крила, плавці?

Треба було мені їхати на Кристал. Мене обдурили, як дитину, а я навіть не здумав боротися за свої права. Урешті-решт, вибираючи поселення навмання, я злегка міг тицьнути пальцем у Лімб – там напевно нема паскудного подїлу людей на перший і другий сорти. За спроможністю до регенерації»...

Кров не поспїшала зсїдатися. Крапала на босі ступні. Крокодил рукою затиснув рану; «Перетягти б оце бинтом – за кілька днів усе б загоїлося. А ці – ці, вимашчені червоним, зі свіжими шрамами на передпліччях, долонях, колїнах, – стоять, їржуть, наче конї!»

Насправді ніхто не їржав. Хлопці, що за кілька хвилин зтягнули свої порізи, відчували ейфорію – заговорили одразу кілька голосів. Розмови розпочав Полос-Над – він упорався попри свою блїдість.

– Я вчора, мов той дурень, пальця собі відтяв, – зізнався він, ніби позбуваючись тягара. – Я його відростив, звичайно, але потім уже нічого не міг...

– А було б не вимахуватись...

– Точно, – щасливим голосом погодився Полос-Над, – було б не вимахуватись!

І вони заіржали, тепер уже точно заіржали, але не з біди Крокодила, а від власного щенячого щастя.

Кров припинила текти, але рана, звичайно, затягатися не збиралась. Крокодил уявив, як її стягує невидимий клей, як зростаються судини. Нічого.

Айра йшов по галявині, оглядаючи рубці на вимощених кров'ю руках і колінах.

– Зараховано. Зараховано. Це ти скупі порізав, боїшся. Гаразд, на перший раз зараховано. А це що? Я просив розраховувати свої сили, я не допомагатиму. Бувало тут, дехто не тільки палець – кисть відтинав, хотів краще себе показати... Давай, працюй, недовго лишилося. Ти все правильно робиш. Закінчуй. Зараховано, тут – зараховано...

Він зупинився перед Тимор-Алком. Парубок-метис стояв, правою рукою стискаючи зап'ясток лівої, й дивився, як струменить із порізу світла густа кров.

– Якась погана юха в тебе в жилах, хлопче, – негучно повідомив Айра.

Крокодил, хоч як переймався своїм нещастям, наїжачився. Айра глянув на нього через плече мовчазного Тимор-Алка.

– Що дивишся? Зробив? Чи соком течеш, мов розчавлений жук?

– Я зупинив кров, – сказав Крокодил знову крізь зуби.

– Справді? Вона сама зупинилася. Поріз ти стягнув?

– Ні.

Айра підійшов упритул. Він мав неприємну звичку зовсім не тримати дистанції – втручався в особистий простір людини ніби навмисне.

– Я тебе попереджав? Щодо човна? Я казав, що краще одразу пливати назад?

– Ти мене не попереджав про регенерацію.

– Краще, що ти можеш зробити – поїхати на материк сьогодні й забрати з собою напівкровку.

– Я нікуди не поїду, – сказав Тимор-Алк.

Крокодил подивився на свою руку. Мабуть, які-небудь йоги, екстрасенси, памірські монахи вміють затягати поріз самовільно за кілька хвилин. Якщо це не казки. Якщо хоч хтось із землян справді на це здатен.

* * *

Колона на чолі з Айрою бігцем занурилася в ліс – перед цим інструктор дав хлопцям відпочити, викупатися в річці, змити кров і піт. Крокодил лишився, і Тимор-Алк лишився теж. Метис сидів над водою, час від часу роняючи туди рожеві краплі, й дивився на руку з порізом.

Крокодил, не гаючи часу на дурниці, відрізав дві смужки матерії від своїх штанів, так що вони перетворилися на пляжні шорти, і перев'язав руку. Потім ліг – вибрав найзручніше місце – й задумався.

Офіційний термін проходження випробування – двадцять один день. Теоретично можна принаймні відпочити на природі.

З другого ж боку, звичайні поселення на Раа такі само чисті, зелені, забезпечені водою й ідилічними метеликами, не кажучи вже про розкішні пейзажі. Отримавши статус державного залежного, можна спокійно й тихо працювати яким-небудь сортувальником газонового насіння, на дозвіллі вирізати ложки або писати вірші – це особливо цікаво, зважаючи на те, що тут усі рими свіжі. Тут нема книг у звичайному розумінні, тільки публікації в мережі: хочеш – пиши, не до вподоби – не читай.

Залежні можуть брати шлюб і заводити дітей цілком вільно. Їхні діти, досягнувши певного віку, можуть пройти Пробу й отримати статус повного громадянина, а можуть не проходити за бажанням. Ось, наприклад, Крокодил одружиться з місцевою, смаглявою і тонкою, буде їздити з нею на узбережжя, де повно чорних перлів. Хазяїн – держава, громада – сплатить йому відпустку раз на рік.

Він може піти на курси й навчитися водити човен, приміром. Теоретично може нічого не робити й відмовитись від навчання. Ходити коло «самовдосконалення». Йому не дозволять накласти на себе руки... й стати до роботи в міграційному офісі Раа. Очевидно, тому, що робота на таких посадах передбачає «суспільно-значущі рішення»...

Біль у ступнях допікав. Крокодил почувався скривдженим і не міг подолати це почуття. Айра каже багато слушного: він не хазяїн собі.

Він підповз до води, сів і сунув ступні в річку. Полегкість прийшла, але ненадовго. Крокодил знав, що за хвилину ноги змерзнуть; шкіра на його грудях обвітрилась і неприємно саднила, а плечі горіли, обпалені сонцем. Він не звик ходити без сорочки.

Вода повільно змінювала колір, бувши бузковою, ставала зеленовою. Сонячні плями мінились на її поверхні.

Тимор-Алк сидів незрушно. Крокодил, підвівшись, подивився йому через плече; на худючих колінах Тимор-Алка лежала, ніби непритомна, закаляна кров'ю рука: порізу не було. Був грубий рожевий рубець.

– Як ти це зробив?!

Тимор-Алк посидів ще секунду, потім повільно повернув голову. Зеленкувате волосся в нього на маківці стояло сторч. Лице, в тон йому, набуло зеленуватого відтінку.

– Ти загоїв! – Крокодил не йняв віри своїм очам. – Як ти це зробив, поясни мені?

– Це не зараховано, – дуже тихо, над силу вимовив Тимор-Алк. – Аби було зараховано, треба вкlastись у п'ятнадцять одиниць, поріз стандартний... А я до стандарту не дотягнув...

Він нахилився вперед і спустив кисті в воду. Крокодил сів поряд.

– Я взагалі цього не вмію, – зізнався. – У нас уважають, що це неможливо.

– Я вдома тренувався, – сказав Тимор-Алк, не слухаючи його. – Я вкладався в п'ятнадцять, завиграшки. А тут не можу.

– Чому?

Зеленоволосий знизав плечима:

- Вони мене не люблять.
- То й що?
- Мені забирає енергію. Не встигаю відновитись.
- А тобі треба, щоби тебе любили?

Тимор-Алк криво всміхнувся:

- Досить нейтрального тла.
- Так, – схопився Крокодил, – а чому вони тебе не люблять? Тому, що ти метис?

Тимор-Алк кивнув.

– Це називається ксенофобією, – зауважив Крокодил авторитетно. – І взагалі це не личить цивілізованому суспільству.

– Тут у нас не цивілізоване суспільство, – сказав Тимор-Алк. – Тут острів, якщо ти зауважив.

– Зажди. Якщо річ у тому... Я їздив на монорейці, зустрічав різних людей, їх не дратувало, що я мігрант! Я бачив ще одного мігранта, він зовсім синій... Чому для цих парубків так принципово, що ти напівкровка?

Парубок подивився спідлоба. Устав, похитнувся й ледве втримався на ногах:

- Немає часу на розмови. Я пішов їх наздоганяти.
- Щасті тобі, – подумавши, озвався Крокодил.
- А ти?
- Не знаю, – він справді не знав. – Я не вмію затягати рани з власної волі.

Тимор-Алк завагався. Нахилився й вишукав у густій траві жорсткий листок, за формою схожий на півмісяць.

– Ось, пожуй, поклади на рану. Скласти регенерацію не допоможе... Та принаймні поріз загоїться швидше.

– Спасибі!

– Тобі треба було їхати назад, – сухо сказав Тимор-Алк. – Коли Махайрод сказав.

– Хто сказав?

Парубок поморщився:

– Айра... Тобі взагалі не варто було сюди приїздити.

Крокодил лайнувся крізь зуби. Зацікавившись, повторив лайку. Звичний смисл кудись щез, витіснений поетично-брудним образом «шмарклів із багатьох дір».

– Не давай мені порад, парубче. Чому б тобі самому не поїхати? Чому не стати залежним громадянином? Це, кажуть, зовсім не боляче!

Тимор-Алк подивився на свою руку зі шрамом. Стис пальці в кулак і повторив лайку, що її тільки-но сказав Крокодил. І з того, як пролунав голос хлопця, Крокодил раптом здогадався: такими словами парубок узагалі лається вперше.

Співали птахи в лісі, дзвеніли комахи, десь віддаля воркотів водоспад. Тимор-Алк, не дивлячись більше на Крокодила, пішов до лісу; він ступав повільно, обережно ставлячи на землю босі ступні. Потім голосно зітхнув – і перейшов на біг.

* * *

Він повернувся до табору, пустого в цей час, знайшов пристрій на кшталт запальнички, розпалив багаття, назбирав грибів і з'їв їх, побалувавши себе захованим шматочком м'яса з учорашнього бенкету.

Ситуація здавалася безвихідною.

З перших днів на Раа йому дали зрозуміти, що переведення на Лімб неможливе. На Кристал – тим паче. Про Землю взагалі годі й казати: поїзд, як то кажуть, пішов. Годящий для міграції час Лімба теж лежав у минулому Землі, але не так глибоко, як час Раа; жуючи м'ясо, Крокодил думав, що, коли він ішов, ні про що не підозрюючи, своєю туманною, сльотовою вулицею, тоді на місці Раа була хмара куряви, все, що лишилось від застиглого сонця й перетвореної на порох планети. Настане час, на Землі розплодиться людство, а вся ця

темна зелень, бузкова вода, дурні закони зникнуть безслідно. Чи варто морочитися, складати іспити зі швидкісного гоєння ран, засмучуватися через статус залежного громадянина, якщо до моменту народження Крокодила від їхньої цивілізації не залишиться й каменя?

Згаснуть супутники. Помруть усі нинішні жителі, і їхні далекі нащадки, і нащадки нащадків. А на Землі не буде ще винайдено колесо. Ідеальний спосіб уникнути часового парадоксу: не народилися ще метелики, на яких можна наступити, змінюючи хід історії. Та й не зможе метелик відлетіти так далеко від дому.

Кляті піхви бовтались на боці й дратували. Дуже хотілося зняти їх і пожбурити в ліс, але Крокодил утримався: ще вимагатимуть здати реманент, а за втрату чи псування вирахують із ресурсів майбутнього «хазяїна-опікуна»...

На думку про те, що шмаркаті хлопчак поїдуть із острова з посвідченнями громадянина на шиї, а він, Крокодил, на все життя залишиться в статусі недієздатного, дитини, невільника – від цієї думки в нього волосся стало сторч. Хазяїн-опікун, що за єзуїтське формулювання! Це навіть не рабовласництво, радше патерналізм: хтось сильний опікується слабеньким, нездатним без нагляду й контролю владнати своє життя. Він же «не пан собі» – значить, у нього має бути зовнішній хазяїн!

Крокодил стукнув кулаком по землі й тихо вискnuв од болю: порізана рука затягнулась, але не загоїлась зовсім.

Від ріки долинули голоси. Видно, Айрин загін повертався іншим шляхом; схоже, інструктор знову дозволив хлопцям купатися. Регіт, плюскіт, верещання яскраво нагадали Крокодилу літній табір відпочинку. Якби не ці тесаки, не регенерація, не густа світла кров Тимор-Алка...

Крокодил устав і зійшов до берега.

Айри поблизу не було. Парубки забавлялися: вчотирьох тримаючи Тимор-Алка, вони опустили його голову під воду й там, біля самого дна, «відмивали» піском.

– Ще потри! Він нормальний, він не зелений, він удає! – горлав круглоплечий, коротко стрижений парубок, імені якого Крокодил не пам'ятав. – Потри ще пісочком, зеленка зійде!

Тимор-Алк виривався, дарма витрачаючи кисень.

Крокодил підібрав камінь, слизький від мулу, і, не розмахуючись, кинув у широку спину пацана, що держав Тимор-Алка за ноги. Камінь завбільшки з кулак улучив у праву лопатку, і то відчутно: парубок смикнувся й випустив жертву. Тимор-Алк запручався сильніше, скористався розгубленістю мучителів і виривався – зелений, як ріка. Закашлявся, хапаючи повітря ротом.

– Хоробрі? – спитав Крокодил, не піднімаючи голосу. – Усі на одного?

Йому дуже хотілося битись, і кількість ворогів не лякала. Хлопчаки на секунду розгубилися. Той, у кого Крокодил улучив каменем, намагався вивернутися, аби потерти спину.

– Мігрант, – сказав круглоплечий, схаменувшись.

– А ми думали, ти вже відплив, – сказав ударений каменем. – І вже над тобою опікунство оформили.

– Ну, нічого, встигнеш, оформлять завтра, – підхопив довговолосий Камор-Бал. – Знаєш, повний громадянин із залежним ніколи не сперечається...

Крокодил вищирився. Якби хлопці навмисне шукали проблем – не могли б дібрати вдаліших слів.

– Ти, значить, повноправний громадянин?

Він ішов на них, зовсім не думаючи про те, що їх багато. Вони були хлопчаками, і Крокодил, як чоловік, навіть не збирався бити їх – тільки вказати їм на місце.

– Ти, повноправний громадянине, як-тебе-там? Ану йди сюди! Наїжачившись і звузивши очі, Камор-Бал усе-таки ступив кілька кроків йому навстріч. Вони зустрілись на мілині – по коліно у воді. На пацані не було сорочки, щоб згребти за барки, зате дуже вдало лежав на плечі хвіст зібраного довгого волосся – мокрих пацьорок.

Обманним рухом Крокодил примусив Камор-Бала повернути голову, схопив його за волосся й сильно рвонув униз. Парубок упав навкарачки, у воду. Тієї ж миті на Крокодила наскочило одразу двоє – худорляві, але чіпкі, вони билися по-жіночому, переважно нігтями. Крокодилові роздерли щоку й зацідили п'яткою в коліно; він розкидав хлопчаків, ті попадали в річку. У цей час Камор-Бал, червоний від приниження, вихопив із дерев'яних піхов свій тесак.

Крокодил навіть не зрозумів, у чім річ. Хлопчисько йшов на нього, тримаючи тесак не дуже вміло, але впевнено. Крокодил не пригадав, що в нього є точнісінько такий; єдине, що його цікавило – чи встигне він перехопити пацана за зап'ястя.

– Стій! – хрипко крикнув Тимор-Алк. – Озирнись!

Крокодил утримався й не озирнувся. Зате Камор-Бал попався – мигцем глянув через плече й одразу відскочив, поточився від Крокодила, опустивши тесак.

На березі стояв Айра – з виглядом відвідувача зоопарку, який спостерігає цікаву, але цілком звичайну сценку.

– Палимо вогнища, – сказав він, ніби нічого й не було, – рибу чистимо, смажимо, вечеряємо. Після вечері – збір.

І, нечутно ступаючи, сховався в лісі в напрямі табору.

* * *

У цих зборах не було нічого ні від піонерських посиденьок, ні від дикунських ритуалів – здавалося, йдеться про консультацію перед вступним іспитом до якого-небудь серйозного вишу, тільки замість величезної аудиторії все діється в лісі. Підлітки сиділи на стовбурах, каменях і просто на траві; небо почорніло, в рамці з темних крон пливли супутники, мовби повільні електрони.

– Завтра вранці прийде човен, – сказав Айра. – Рідко так буває, щоби якийсь здобувач вибув у перший же день. Ваша група відзначилась. Один із вас поїде додому вже завтра.

Крокодил сидів осторонь. Правду кажучи, в нього не було сил сперечатися, обурюватися й подавати апеляції.

– А може, й не один, – Айра розглядав притихлих хлопчаків із безжальним інтересом. – Подумайте добре. Я б відправив трьох... Та один поїде точно. І звуть його...

Крокодил не підвів голови.

– І звуть його Камор-Бал, – жорстко закінчив Айра. – Без права перескладання.

Крокодил схопився.

Хлопці сиділи обличчями до майже загаслого вогнища. Ніхто не ворухнувся. Тільки Камор-Бал різко встав, його голі груди здіймалися і падали, мов у загнаного:

– Чому? Чому я?!

Крокодил із подивом зрозумів: парубок зовсім не почувається безвинним.

– А ти не знаєш? – Айра тихо всміхнувся. – Тоді незрозуміло, навіщо ти взагалі приїхав на острів, Камор-Бале.

Глухо загули одразу кілька голосів. Крокодил відчув на собі погляди.

– Цього разу я поясню, – сказав Айра. – Усе-таки в групі мігранти, – він подивився на Крокодила. – Ти підняв зброю на людину – не захищаючи життя, не обороняючи свою оселю, а в межах конкурентної боротьби за статус.

– Він мене образив! – пробелькотів Камор-Бал.

– Він смикнув тебе за волосся, ти не стерпів, розумію. Андрію, – Айра кивнув Крокодилі, – все було дуже точно зроблено, спасибі.

Гомін зчинився. Камор-Бал стояв, похитуючись. Він мав повернутись додому й лишитися залежним – дитиною, калікою, недужим – до скону свого віку. Без права перескладання. На парубка страшно було дивитися в цю хвилину.

Крокодил підвівся.

– Я його не провокував, – він обвів поглядом звернені до нього обличчя, палючі злі очі й прямо подивився на Айру. – Не роби з

мене...

Він хотів сказати «не роби з мене Юду», але в його новій рідній мові такий вислів виявився неможливим.

– Не подавай усе так, ніби я його навмисне довів! Я б сам його радо прирізав – він дістав мене...

– Не хвилюйся, ти поїдеш, найпевніше, наступним, – Айра кивнув. – Регенерувати ти не вмієш, і багато чого не вмієш, і не встигнеш навчитися за двадцять днів. Якби ти витягнув тесак – ви поїхали б удвох. Та ти не витягнув. Чи не так? – Він обвів поглядом присутніх.

– Айро, – Крокодил змусив себе бути спокійним, – можна тебе на кілька хвилин? Я хочу з тобою поговорити.

– Про що? – здивувався Айра.

– Дві хвилини. Відійдімо на дві хвилини, – Крокодил дуже хотів бути переконливим.

– Гаразд, – Айра посміхнувся. – Відбій, претенденти. Камор-Бале, човен завтра вдосвіта на старому місці. Дорогу знайдеш?

Камор-Бал не відповів.

Айра відійшов від вогнища в темряву, осяяну вогниками світлячків. Крокодил наздогнав його. За спиною, біля вогнища, заговорили всі разом – і гучно.

– Послухай, – Крокодил зупинився, перепиняючи Айрі дорогу. – Залиш пацана. Навіщо ти йому життя ламаєш?

У сутінках обличчя Айри зливалося з нічним лісом.

– Ти чуєш? Навіщо ти ламаєш хлопчині життя? Через мене – ну добре, я мігрант, я дорослий... А з ним так чинити – навіщо?

– Ти відчуваєш провину, – чути було, що Айра посміхається. – Це добре.

– До чого тут я?!

– До чого тут він? Тобі байдуже до нього, чужий хлопчак, пройшов він Пробу чи ні – тобі що з того? Але тобі здається, що ти винен. Правильно здається.

Крокодил відчув, як утомився сьогодні, як болить усе тіло й стогне порізана рука. У темряві наступив на корінь, що випинався з вологого злежалого листа. Засичав від болю в потривоженій п'ятці.

– Поріз затягнув? – спитав Айра.

– Ні.

– Їдь із Камор-Балом. Прикрась бідоласі цю путь.

– Це наказ?

– Це порада.

– Не поїду.

– На все свій час... Знаєш, навіщо їм дають ножі? Навіщо потрібні тесаки, крім того щоб чистити рибу, виготовляти рогатки з острожками, робити стандартні порізи для регенерації?

– Навіщо?

– Це частина випробування. Людина – повноправний громадянин – може бити товаришеві морду, але не зведе на нього зброї. Звів – усе, вільний, внутрішня незрілість.

– Та можна виховати... – почав було Крокодил.

– По-перше, я не вихователь. По-друге – незрілість у такому віці не піддається корекції. По-третє... – Айра примружився, – я серйозно, їдь із ним. Зважуйся.

– У вас не бувало війн? – спитав Крокодил. – Ви принципово відмовляєтесь від зброї, ви...

Він хотів сказати «пацифісти», але не знайшов підхожого слова: на язиці крутились архаїчні «миролюбці» з величезним хвостом побічних значень.

Айра ледь усміхнувся:

– Отже, на курс історії й культури Раа тобі не стало снаги? Крокодил застидався.

– Устигнеш, – м'яко завважив Айра. – На професійних курсах, куди тебе відрядить хазяїн-покровитель.

– Чому тобі так важливо, щоби я не пройшов Пробу?

– Ти вже навчився регенерувати?

Крокодил промовчав.

– Сьогодні я тебе залишив тільки з тим, щоб всіх пройняв приклад Камор-Бала, – сказав Айра. – Щоб виразити подію.

– І щоб їм було кого ненавидіти.

Айра хмикнув:

– Знаєш, я працюю. Мені потрібно, аби вони були весь час в екстремальних умовах. Це складно, так. Це Проба.

Глава третя

Це була вже друга безсонна ніч. Крокодил чудово знав, що завтра на світанку доведеться вставати, бігти кудись до повного виснаження і звітувати про здатність літати без крил, наприклад. Чи їсти черв'яків. Чи дихати під водою. Йому було однаково.

Він бродив сам по лісу, освітленому зорями, супутниками й світляками в траві. Сюрчали цикади або якісь їхні місцеві аналоги. Холоднішало, Крокодил розмахував руками, щоби зігрітись. Він би пробігся, але збиті ноги боліли.

Потім він почув шурхіт у кущах. «На місці Камор-Бала, – подумав він, – я вичекав би момент і зарізав кривдника на смерть. Залежний громадянин начеб не може нести кримінальної відповідальності...»

У кущах виявилась невелика тварина, на кшталт лисиці, але з голою шкурою. Потворна і водночас зворушлива тварюка. Крокодил розгледів її, коли вона перетинала галявинку – розсіяне світло мінилося на шкурі звірини, гладенькій, ніби намащеньй. Блимнули в мороку величезні очі: тварина мала нічний триб й не хотіла, щоб їй заважали.

Крокодил потягнувся, розганяючи кров. «Отже, юридичні особливості: якщо Камор-Бал, громадянин із обмеженою дієздатністю, мене зараз заріже – хто відповідатиме? Батьки? Айра має рацію: я замало знаю».

Гола звірина розчинилась у темряві. Крокодил прислухався: не почув ні чужого дихання, ні поруху, ні навіть запаху. І знову Айра має рацію: я почуваяся винним... Хоча складу злочину немає в моїх діях. Повноправний громадянин не може брати зброю, якщо його смикнули за косичку...

Між стовбурами стала помітною водна гладінь. Війнуло запаморочливим запахом прибережних квітів. Крокодил вийшов до річки. На камені біля берега сидів парубок, стискаючи в опущеній правій руці оголений тесак.

Крокодил зупинився.

Парубкова постать, гіпсово-біла, хіба що не світилася в темряві. Тимор-Алка неможливо було переплутати ні із ким. Його ліва рука лежала на колінах долонею догори, передпліччя перетинали, ніби шпали, темні смуги.

Шрами. П'ять штук. Крокодил постояв, потім підступив ближче.

Перед очима в нього Тимор-Алк зробив глибокий вдих і різнув себе по руці побіля самого ліктя. Показалася кров, майже чорна в сутінках. Тимор-Алк опустив голову і зосередився, дивлячись на рану.

Крокодил побачив, як її краї злипаються. З'єднуються – грубим швом. Крокодил боявся ворухнутися; хвилини за три повної нерухомості Тимор-Алк посунувся вперед, сунув руку у воду і змив кров.

Новий рубець, темніший за інші. Нерівний, ніби руку розтинали консервним ножом.

– Ти ж завтра не встанеш, – не витримав Крокодил. – Втрата крові...

Алк зачерпнув жменею з тієї ж ріки, випив, розмазав воду по підборіддю. На голос Крокодила він навіть не озирнувся, не здригнувся – видно, давно знав про його присутність.

– Нічого, – озвався після паузи, коли Крокодил вирішив уже, що відповіді не буде. – Відновлюся. Скажи, ти це навмисно зробив? Айра тобі звелів?

– Та ти що?! – Крокодил похлинувся. – Я ж за тебе, дурня...

– За мене не треба, – промовив Тимор-Алк, зосереджено розглядаючи свіжий рубець. – Я сам за себе.

Крокодил сів поряд.

– Як ти це робиш? – спитав і вразився, яким скрадливим став його голос.

– Хочеш навчитися?

– Так, – сказав Крокодил. – Якщо в тебе виходить – значить, вийде й у мене, правда ж?

– Я не знаю. Я не бачив, щоб у мігрантів виходило.
– А багато ти бачив мігрантів?
– Мало, – зізнався Тимор-Алк. – Та чув. У мене бабуся працює в міграційному центрі.
– Дуже цікаво, – Крокодил відчув себе рибалкою, чий поплавець раптово зовсім зник під водою. – Твоя бабуся...

Тимор-Алк повернув голову:

– Я нічим не можу тобі допомогти. І моя бабуся не може. І не зважай.

«Який проникливий хлопчик», – засмутившись, подумав Крокодил. Від ріки здіймався холод. До світанку лишалося кілька годин; цикади в лісі замовкли, стихли лісові птахи, і стало безгучно, як у ваті.

– Тепер ти складеш регенерацію? – знову почав Крокодил.
– Складу, – сухо озвався Тимор-Алк.
– Чому ти назвав Айру... Як ти його назвав? Махайродом? Це прізвисько?

– Це його ім'я. Айра – прізвисько.
– Звідки ти знаєш?
– Чи не однаково? – Тимор-Алк дивився на свою руку, ніби вирішуючи, різати ще чи не треба.
– Ти з ним знайомий?
– Ні... Ти спати будеш?

Тимор-Алк заклав тесак у піхви й підвівся. Тихо плюснула вода. Крокодил підвівся слідом за ним.

– Люди тебе ненавидять, – сказав Тимор-Алк.

Крокодил похлинувся, готовий заперечувати, сміятися, спростовувати цю геть безглузду заяву, але за секунду збагнув, що йдеться лише про хлопчаків-претендентів. У фразі не було узагальнення – «всі люди тебе ненавидять». «Люди» – значить пацани, упевнені, що Крокодил підставив Камор-Бала.

– Нічим не можу їм допомогти, – сказав крізь зуби. – Мені самому дуже шкода цього телепня.

* * *

Слабка надія, що Айра скасує своє рішення, розвіялася вдосвіта. Камор-Бал залишив біля вогнища акуратно складені короткі штани, поклав на траву тесак у дерев'яних піхвах, коротко попрощався з найближчими товаришами і пішов до човна – в тім одязі, що мав, прибувши на острів. Лице його здавалось непроникним.

На Крокодила ніхто не дивився. Його сахались, наче прокаженого. «Бойкот переживу, – подумав він. – Аби змію в постіль не підкинули».

У цьому лісі не було змій. У претендентів не було постель. Так що бояться Крокодилові, певно, було не варт.

Айра наказав шикуватись одразу ж після відбуття Камор-Бала. Підлітки, помітно бліді через недосипання, стали півколом на галявині, і Тимор-Алк високо здійняв руку.

– Що? – спитав Айра.

– Я готовий скласти регенерацію.

– Складеш разом з усіма... Сьогодні в нас інша тема. Фізична витривалість і больовий поріг. Хто боїться болю?

Жодна рука не підвелась.

– Брежете, – сказав Айра. – Та це не важливо. Півгодини на вмивання та сніданок – і побігли!

* * *

Цього ранку крос дався Крокодилові куди важче, ніж учора. Ноги боліли – тепер справді боліли! – і паморочилося в голові. І якщо вчора він був налаштований добродушно й збирався дати хлопцям майстер-клас, то сьогодні поразка в'їлася йому в мізки, мов остроги жорстокого вершника, і хилило до землі.

Хлопчаки були пригнічені. Учора вранці, натхнені танцями біля вогнища, вони хотіли перемагати. Сьогодні, після неславного відбуття Камор-Бала, кожен змагався з сумнівом: що, як і я не зможу? Тим паче, що попереду таке вабливе випробування: фізична витривалість і больовий поріг...

Айра провів групу за старим маршрутом, але біля водоспаду звернув в інший бік, і стежка пішла не вгору, а вниз. Ліворуч тяглася скеля, схожа на перепечену хлібну скоринку. Праворуч – хащі, а за ними, здається, ховалось урвище.

Потім уся розгорнута перед Крокодилом лава бігунів стала коротшати, зникати, ніби падаючи в прірву. Крокодил останнім дістався до вузької щілини в скелі – у цю щілину, мов у нору, Айра завів претендентів, і тепер сапання, покашлювання, тупотіння відбивалися від стін вузької й дуже високої печери.

Стало задушливо. Від незвично сухого повітря саднило горло. Біг змінився звичайною ступою: підлітки, й слідом за ними Крокодил, протискалися у вузький лаз, який не став ширшим – навпаки. Крокодил не страждав на клаустрофобію, але в застряглому ліфті йому завжди ставало погано. Що це: позбавляємо повного громадянства всіх, у кому виявляємо хоч натяк на психічні розлади?!

Гострий камінь подряпав плече Тимор-Алку, і на порізі виступила рожевенька кров. «Чому ж вони його не люблять, – спитав себе Крокодил, щоб відвернути увагу на інше. – Чому в світі, доброзичливому до прийнятих мігрантів, раптом така нетерпимість до свого-таки – але напівкровки?»

Айра мав рацію: на «історію та культуру» Раа Крокодилові не стало часу. Та чому в оглядовій інформації, що її проглянув уважно, ні словом не згадано про зелених людей на Раа? Пам'ятається, в нього тоді склалося враження, що на планеті немає поділу ні за расовою ознакою, ані за соціальною...

Він майже задихався. Тимор-Алк, біжучи попереду, кашляв. Нарешті, лаз, яким вони пробирались, перетворився на коридор.

Потім стіни розступилися ще ширше, над головою проглянула смужка неба. Айра зупинився:

– Станьте півколом.

Група мовчки скорилась. Крокодил мимохіть опинився в самому центрі – прямо навпроти Айри.

– Це місце зветься плавильнею, – сказав інструктор. – За весь час випробувань група приходить сюди тільки один раз. Значить, можливості щось виправити не буде.

За його спиною двигтіло розігріте повітря. Під босими ногами лежала чорна і гладенька, як мармур, земля. Далі, метрів за сто, на землі переливалися темно-червоні вогні, неприємно схожі на пригасле вугілля.

– Подивіться уважно, – Айра повернувся, широким рухом указуючи вперед. – Ширина того, що світиться, – тридцять кроків. Це вугілля, хлопці. Вам слід налаштуватися, зосередитися й перебігти на той бік дуже швидко. На тому боці – спуск до моря, доступ до питної води, медикаменти й спочинок. Усе зрозуміло?

Парубки важко дихали. Крокодил був ладен завити.

Ну навіщо?! Для чого? Навіщо повноправному громадянину вміти бігати по вугіллю?! І чому той, хто по вугіллю не бігає, довічно приречений на залежний статус?

– Від випробування можна відмовитись, – помовчавши, сказав Айра. – Дорога назад і прямцем додому.

Група стояла мовчки. Чути було, як потріскує розпечена земля, як шипить вогонь, як високо в небі, над розщелиною, кричить морський птах Нарешті, Полос-Над, виширившись, виступив уперед:

– Можна починати?

«Він хоробрий, – подумав Крокодил, дивлячись, як ходять жовна на схудлому й закуреному виду парубка. – Це справді *хоробрі* діти. У моїй школі таких, як пошукати... один-два, та й годі.

– Добре, – Айра кивнув. – Бачиш те каміння?

Крокодил простежив за його рукою. Попереду, за поясом вугілля, праворуч і ліворуч випиналися зі скелі білі камені, мов ікла.

– Не озирайся. Не повертай назад. За камені – й уперед, там побачиш, куди йти. На березі дочекаєшся решти.

– Так.

Полос-Над повів плечима. Зімкнув пальці перед грудьми й почав часто-часто дихати. Очі його закотилися; страшний, схожий на зомбі, юнак попрямував до вугілля.

Спершу широкими кроками, далі – сягисто. Зрештою він побіг.

Усі підступили вперед, бажаючи бачити.

Не гальмуючи, ні секунди не вагаючись, Полос-Над злетів над вугіллям – це був дуже довгий стрибок. Його боса п'ятка торкнулася вугілля, він вискнув – і біг далі, так що чорний дим стелився за ним, ніби вихлопний шлейф за мотоциклом. За кілька секунд він був уже біля білих каменів – і, не озираючись, зник за ними, тільки дим і попіл висіли над гарячою землею, позначаючи його траєкторію.

– Пройшов, – сказав Айра з таким самовдоволенням, ніби це він сам уперше зважився бігти по вугіллю. – Далі?

Одразу кілька парубків вийшли вперед, і серед них – Тимор-Алк. Крокодил зацікавився.

– Давай, – Айра кивнув метису. – За ним – можна без заявки. Тричотири людини одразу. Дорога широка.

Тимор-Алк подивився на нього якось особливо пильно й журливо. Майже не розбігаючись і не готуючись, кинувся на вугілля й, біжучи, завищав.

Крокодил стиснув кулаки. До чужого монастиря зі своїм уставом не потикайся; складно вигадати мерзотнішу штуку, ніж ця Проба. У бою навкулачки з Айрою в нього, мабуть, нема шансів, та в нього є тесак на поясі. А в Айри – ні.

Інструктор відчув його погляд і повернув голову. Тимор-Алк уже зник за білим камінням; він пройшов, молодець, але його вереск усе ще лунав у Крокодилових вухах. Хлопці про щось перемовлялися, хтось часто й шумно дихав, хтось стояв, здійнявши руки до неба, із зажмуреними очима. Айра дивився на Крокодила прямо, жорстко, насмішувато.

«Я можу, мабуть, його вбити, – подумав Крокодил. – А що потім?»

Зважились одразу троє. Сказавши на три голоси й зникли, здійнявши хмару попелу. Порив вітру розкидав її, знов очистивши розпечений простір, де струменіло повітря, ніби над вогнищем. Нові претенденти втирали з лобів холодний піт. Хтось упівголоса завів знайому пісню: «Це наше право. Ми тут по праву. Ми тут – бо маємо право. Росте трава, тече вода, човник виходить на орбіту – справедливо...»

Хлопці збадьорилися. З криком «Маємо право!» побігли одразу четверо. Потім – ще двоє. Решта розминалася, розтирала обличчя й плечі, мугикала й знову заводила пісню, хоча звучала вона зовсім не так певно й бадьоро, як біля вогнища.

Один за одним, закусивши губи, дивлячись на товаришів, узявшись за руки – вони набиралися духу. І зникали на тім боці, за білим камінням. Нарешті, лишилися тільки Айра й Крокодил.

– Ну і? – Айра дивився в небо.

– Ну ти й покидьок, – сказав Крокодил.

– А ще?

– Кат. Садист. Весь ваш світ стоїть на кістках. Погане, лицемірне, гниле, смердюче суспільство.

– А ще?

– Я радо натовчу тобі пику.

– Я трохи сильніший.

– А я трохи зліший. Що тобі зробили ці діти?! Ти, здоровенний ґевале! Це робота для чоловіка?! Ти наглядач, пригочин у...

Крокодил збився. У його новій рідній мові не було слова «концтабір».

Айра з сумом кивнув:

– Я попереджав тебе багато разів. І все одно ми повертаємося туди, звідки почали: ти не пройдеш Пробу.

Крокодил лайнувся, як не лаявся ніколи в житті. Те, що мало пролунали, як брудний матюк, у його новій рідній мові обернулося вельми гидкою лайкою, але зовсім іншого образного ряду.

І, вивергаючи з себе жахливі слова, він стрибнув на вугілля. Плювати Айрі в пику, бити його, вбивати його він хотів, отримавши спершу моральну перевагу.

Розлючений, навіть не відчував болю.

Взагалі.

Пробігши декілька кроків, зупинився. Він стояв на вугіллі й нічого не відчував, крім шерехатої поверхні під ступнями. Вугілля було ледве теплим. Повітря струменіло й дрижало навколо, але не від жару; дим подобав на чорнило, розчинене у воді.

Через червоне ряхтіння поля йшов, засунувши руки в кишені, Айра. Копав вуглинка босою ногою:

– Випробування закінчиться за білим камінням. Там фінішна лінія.

Крокодил нахилився й торкнув «вугілля» руками:

– Це що – фейк? Розіграш?!

– Це випробування, – утомлено повторив Айра. – Ну гаразд, доплентаєш до каменів – вважатиму, що цей модуль ти склав.

* * *

За каменями виявився поворот, а за ним – вихід із печери, несподіваний, як у парку атракціонів. У бухті з прозорою водою, з білим піском і мальовничими струменями маленького водоспаду на скелі веселилися переможці: валялись на піску, реготали, купались і ділилися враженнями.

Багато хто на вугіллі відчував жар, особливо в перші моменти. Ніхто й гадки не мав, що випробування «на біль» виявиться випробуванням «адекватного сприйняття» і звичайнісінькою пробою хоробрості. Кожен пишався собою, відважним, сміливим настільки, щоби пробігтися по вугіллю; кожен радів собі, адекватному, – адже ж утямив штуку на середині дистанції чи біля тих білих каменів.

Тільки Тимор-Алк сидів на камені біля невеличкого озерця, утвореного водоспадом, сидів згорбившись, опустивши ноги у воду,

ні на кого не дивлячись. Крокодил, почуваячись заплішеним ідіотом, посидів на піску, потім підійшов до зеленуволосого:

– Дурна ідея, правда ж?

Тимор-Алк не відповів.

– Ну поясни мені: нафіга потрібна така «ініціація»? Що ж у вас за суспільство таке, якщо в ньому такі повноправні громадяни, га?

Тимор-Алк мовчав. Біла шкіра просвічувала крізь зелене волосся на голові. Пальці судомно вчепилися в голі коліна.

Крокодил перевів погляд на його ноги. Вода, прозора, як спирт, не ховала нічого: ступні Тимор-Алка були яскраво-червоними, у величезних пухирях.

– Що це?!

– Іди геть, – тихо сказав Тимор-Алк.

– Там же не було жару! Це віртуальна...

– Іди геть.

Крокодил заточився. Хлопчаки на березі проводили час, як проводять його щасливі пацани на пляжі; Крокодил довго крутив головою, перш ніж розгледів Айру, що сидів на високому камені, дивився на море, жуячи травинку.

Крокодил наледве відшукав стежку серед каміння. Айра, почувши його, навіть не обернувся.

– У Тимор-Алка... опік другого ступеня, по-моєму, – сказав Крокодил, звертаючись до його потилиці.

Айра повернув голову. Крокодил був готовий почути щось на кшталт «Я знаю» чи «А тобі що до того?», але мутнуваті очі інструктора раптом проясніли. Він поглянув на Крокодила, потім униз, на пляж, знайшов Тимор-Алка. Той і досі сидів скрючившись, опустивши ноги в біжучу воду.

– Погано, – коротко зауважив Айра.

– Він вірив, що це вугілля. Біг по вугіллю. Спробуй, скажи, що він не пройшов цей тест.

– Пройшов, – Айра не став сперечатись. – Та в нього великі проблеми.

– Хто ти за званням? – спитав Крокодил.

– Тобто?

– Ти ж офіцер, так? – Крокодил затнувся, тому що слова його нової рідної мови знову не відповідали поняттєвому апарату. – Ти... учасник жорсткої ієрархічної структури, що працює, добирає повноцінних громадян? З одного боку, ти на нижчій сходинці, всього лише польовий екзаменатор... З другого – ти одноосібно приймаєш рішення...

Крокодил замовкнув, незадоволений собою. Йому не подобалося неприродне звучання знайомих, здавалося б, слів.

– То в якому ти званні? Капрал? Лейтенант? Сотник?

Айра зацікавлено поглянув на нього:

– У мене, знаєш, малий досвід спілкування з мігрантами. А шкода: ви кумедні... Любий Андрію, я твій інструктор, і все. Процедура випробування формалізована й регламентована до найменших деталей. Якщо ти доведеш своє право бути повноправним громадянином – я буду першим, хто тебе привітає.

І він устав:

– Збираймося! – Його голос легко перекрив і хлопчачу балачку, і гурчання прибою. – Повертаймося до табору, і ввечері, якщо встигнемо, складемо регенерацію... Вставай!

* * *

«Якщо встигнемо».

Айра повів колону до табору – швидкою ступою, іноді бігом. Берег спорожнів. Прибій налягав на пісок і враз сповзав із нього, наче ковдра.

Тимор-Алк сидів біля водоспаду, опутивши ноги у воду. Ніби не зауважив, що всі пішли.

– Я можу тобі допомогти, – сказав Крокодил. – Уставай.

– Чого ти до мене причепився? – з болем у голосі озвався Тимор-Алк.

Крокодил сів поряд – на пісок:

– Давай поміркуємо. Припустімо, я мігрант, упав із неба. Припустімо, я нічого про вас не знаю. Та природна ідея, що я хочу допомогти комусь безкорисливо, тобі не спадає на думку. Тобто у вас на Раа не заведено безкорисливо допомагати?

Тимор-Алк повернув до нього змучене обличчя:

– Ти не можеш мені допомогти! Мені ніхто не може допомогти... Навіть бабуся казала, щоб я не їхав. Навіть вона!

І стримав сльози.

– Подумаймо, – знову почав Крокодил. – Вона ж тебе любить, чи не так?

– Я говоритиму про це.

– Ти зрозумій, я мігрант! Якщо я тебе чимось ображу – це не зумисне, а через незнання! У нас на Землі бабусі дуже люблять онуків.

«А чи любитимуть через мільйони років?» – виправив себе подумки.

– Так, – визнав Тимор-Алк. – Вона мене любить. Вона взагалі...

Він прикусив язика.

– А де твої батьки? – м'яко запитав Крокодил.

– Вони померли.

– Нещасний випадок?

– Так.

– Мені теж усі казали, щоби я не їхав, – зізнався Крокодил. – Так що я тебе дуже добре розумію.

Тимор-Алк понурив голову.

У прибої ходила велика пташина, біла з блакитною рисою на крилах, схожа водночас на чайку – і на чашку зі шкільної їдальні.

– Мабуть, я завтра повернуся на материк, – сказав Крокодил. Тимор-Алк мигцем зирнув через плече.

– Айра сказав, що ввечері ми будемо складати регенерацію, – пояснив Крокодил. – А це саме те, чого я робити зовсім не вмію.

Тимор-Алк глибоко зітхнув і витягнув ноги з води. Пухирі луснули, під ними рожевіла свіжа шкіра.

– Оце так! – у щирому захваті промовив Крокодил. – Навчи мене. Віддячу.

Він стягнув із порізу на руці брудну ганчірку, пов'язану замість бинта. На Землі рана в таких умовах загноїлася б відразу. А тут – нічого; має кепський вигляд, але гоїться. Сама собою.

– Я не можу нікого вчити, – сказав Тимор-Алк. – Я сам не розумію, як це відбувається.

– Хто вас навчає регенерації? Батьки? Школа?

– Коли як. Узагалі всі.

– Тебе хто вчив?

– Бабуся.

Крокодил уявив собі стареньку з величезним ножем, що спершу ріже внука, а потім навчає його гоїти рани.

– Тиморе, – сказав Крокодил – чому для вас так важливо бути повноправними громадянами? Я відчуваю, що це важливо. Чому?

Парубок дивився на вихід із бухти, де розбивалась об рифи хвиля.

– Добре, – скрадливо продовжував Крокодил. – Навіщо повноправному громадянину вміння гоїти рани?

– Це не вміння гоїти рани, – сказав Тимор-Алк майже з відчаєм. – Як ти не розумієш! Це вміння бути більшим, ніж ти є. Робити неможливе. Людина – сама собі пан, це перший крок. Людина панує над світом, це другий крок. Хто не панує над собою – не запанує ні над чим. Залежні – безпорадні, не панують, нічого не вирішують. Насправді вони не люди...

– Так я і думав, – пробурмотів Крокодил.

– Ні, – Тимор-Алк швидко виправився, – люди, звичайно. Та вони як діти. Живуть, радіють, не приймають рішень.

– А які рішення ти хотів би приймати? – обережно спитав Крокодил.

Хлопчисько роззявив рота – і раптом насупився, прямо дивлячись йому в очі:

– Ти мене провокуєш? Як Камор-Бала? А потім розповіси *йому*, що я тут наговорив?

Крокодил похлинувся, обурений.

Тимор-Алк, більше не дивлячись на нього, встав і, ледь помітно накульгуючи, пішов геть.

* * *

Крокодил проспав у затінку, на піску, кілька годин. Після сну почувався не стільки відпочилим, скільки розбитим. Затерпла спина, ломило коліна, саднили ступні, й дуже хотілося їсти.

Відшукавши стежку, якою пішли Айра з хлопчачами, він потихеньку полетів їм услід, сподіваючись, що жодних важливих тестів не пропустив. Сказано було: «Увечері складаємо регенерацію». «До вечора, – думав Крокодил, – є час: сонце ще високо».

Сонце високо, колодязь далеко...

У лісі перламутровими бризками снували метелики. Жуки найніжніших відтінків, величезні, як волоські горіхи, хиталися на довгих травинках, пригинаючи їх до землі. Під кронами безгучно металася тіні – чи то птахи, чи то кажани, чи то ще яке-небудь диво місцевої фауни.

Крокодил заблукав.

Оце щойно була стежка – і раптом її не стало. Негустий підлісок, жорстка трава, сплетене гілля; він спробував повернутися по своїх слідах, але скоро загубив їх, тому що притоптана трава піднялася вмить.

Буде не зараховано, з сумом подумав Крокодил. Цікаво, здатність орієнтуватися в лісі теж у переліку необхідних навичок повноправного громадянина, жителя мегаполіса?!

Жодного моху на стовбурах, жодних мурашників із південного боку пнів, жодних прикмет, що й у земному-таки лісі не дуже допоможуть містянину, а тут – поготів. Мапи острова Крокодил не бачив зроду. Йому здавалося, що все тут маленьке й компактне, заблукати неможливо. І от.

Він прислухався. Голосів не було чути: шурхотіли, дзвеніли, пищали, мелодійно повискували дрібні лісові мешканці. Звідкись іздалеку, дуже здалеку, проривався шум води. «Якщо це ручай, – подумав Крокодил, – він виведе мене на берег. Користі в цьому не багато, але принаймні я не ходитиму круга по лісу, як ідіот».

І він попрямував туди, де чув воду, – пішов без дороги, оминаючи зелені й білі стовбури. На ходу відломив знайомий гриб, схожий на півбуханки поганого хліба, і став жувати його сирим. Проковтнув надсилу кілька кусників, решту викинув. Тьху.

Шум води ставав дедалі гучнішим. Крокодил, пригинаючись під гілками, знай добирав місце, куди стати босою ногою, підходив усе ближче до великого й вологого; повітря робилося помітно холоднішим. На вітах росю висіли бризки. Попереду відчувався відкритий простір; ось замигтіли просвіти між стовбурами. Ось відкрилося небо.

Крокодил зупинився, для певності вхопившись за найближчу низьку гілку. Перед ним лежав каньйон із прямовисними стінами, порослими чагарником, і по дну каньйону котилася біла, як наречена, одягнена в піну ріка.

– Який розмаїтий рельєф! – сказав він уголос і не почув себе. Вода гуркотіла й співала, перетягаючи кругляки, стрибаючи з горбика на горбик. Угору річкою, метрів за тридцять від Крокодила, через каньйон було перекинуто мотузяний місток. Уздовж урвища йшла стежка, стоптана безліччю ніг, – тут пролягав, схоже, один з основних маршрутів випробування.

Крокодил збадьорився. Дорога праворуч, без сумніву, вела до берега. Дорога ліворуч – можливо, до табору. Ця річка, така бурхлива, вузька й грізна, – чи не та широчезна, повноводна й

спокійна річка, де підлітки ловлять рибу для прохарчунку? Чи не та, куди мочали Тимор-Алка?

Він пішов стежкою, намагаючись не дивитися вниз, на дно каньйону. Висоти він не боявся ніколи, але від білої води паморочилось у голові, і це було неприємно. Ось так легко люди здобувають репутацію провокатора; Айра знає, що робить. Підлітки, певно, тепер зовсім упевнилися, що Крокодил – частина випробування. Та якщо Айра все каже й робить відверто – Крокодил, мерзенний мігрант, утирається в довіру й прикидається своїм...

Він почув голоси в лісі. Прислухався – ні, не здалось. Гучно, чітко вимовляв слова Айра. Що, влаштував нове випробування за відсутності мігранта?!

Крокодил квапливо звернув на ледве помітну стежку, що пролягла від каньйону до лісу. Ревіння води моментально стихло. Айра говорив, і через кілька кроків Крокодил зміг розрізнити слова.

– ...до нього? Це, знаєш, громадянське звинувачення першого ступеня: упередженість державного чиновника під час виконання обов'язків...

– Над усе я не хочу тебе в чомусь винуватити, – озвався хрипкуватий і низький, дуже напружений жіночий голос. – Я прошу тебе змінити ситуацію, поки можливо.

– Неможливо.

– Махайроде, заради цього хлопчика я ризикну репутацією, індексом, – усім.

Затамувавши подих, Крокодил визирнув із-за гілля. Айра розмовляв із голограмою; його співрозмовниця, висока повна жінка, була одягнена в пальмову спідницю. Пишне намисто лежало на великих охлялих грудях, не прикриваючи голизну й не прикрашаючи її. Зміст розмови, її інтонація й лексика не пасували ні до вигляду співрозмовників, ні до навколишнього пейзажу.

– Твоєму внуку нічого не загрожує, – після короткої паузи заговорив Айра. – Його доля залежить тільки від нього. Ти принижуєш його опікою, а мене ображаєш дикунськими домислами.

- Навіщо ти це робиш? – пошепки спитала жінка.
 - Що саме?
 - Оце все?
 - Кажі зрозуміліше. Я роблю свою роботу.
 - Свою роботу?! Твоя робота – приймати Пробу в хлопчаків?
 - Зокрема.
 - Не смій займати мого внука! – Із її горла вирвалось натуральне гарчання. – Якщо ти визнаєш його не гідним громадянства, я подам апеляцію.
 - Він отримає те, чого вартий.
 - Я експерт незгірш за тебе. Я знаю, що він гідний. Якщо ти не даси йому громадянства, значить, ти упереджено до нього ставишся, і я це доведу.
- Крокодил не бачив обличчя Айри. Той стояв, опустивши руки вздовж тіла, розслаблено й непорушно. З його пози не можна було прочитати його почуттів. Жінка дивилася прямо і, мабуть, могла б розгледіти Крокодила. Та все, що відбувалося в лісі, не цікавило її. А може, вузький канал зв'язку дозволяв їй бачити тільки співрозмовника.
- Ти знаєш, який у нього больовий поріг? – тихо спитав Айра. – Ти, експерте?
- Біле, суворе обличчя жінки здригнулось:
- Нуль чотири. Та він керує собою.
 - Ти відправила хлопчика з порогом нуль чотири складати Пробу? – В голосі Айри вперше пролунало дещо поза байдужим холодом.
 - Я відправила?! Це його вибір. Він гідний бути громадянином!
 - Якби він був моїм онуком...
 - Добирай слова, Махайроде. Я записую нашу розмову.
 - Я теж.
 - Ти упереджено ставишся до нього! Ти повинен був відмовитися приймати в нього Пробу. Одразу, щойно побачив його в списках.

– Ні, не повинен! – Айра підвищив голос, і Крокодил виразно розчув, як у його словах проглянула лютя. – Він такий же, як усі, підліток. Я приймаю в нього Пробу, як у всіх!

«Оце так-так!» – подумав Крокодил і пригадав сцену прибуття: «А це що за блідо-зелена парость?» Айра ж хотів повернути Тимор-Алка додому – разом із Крокодилом...

Жінка з охлялими грудьми зціпила тонкі губи. Крокодил здивувався, побачивши сльози в її маленьких очах:

– Будь дуже уважний, Махайроде.

– Я й так дуже уважний, Шано.

Кілька секунд жінка ніби силкувалася щось додати і добирала слова. Потім опустила погляд – і пропала, розтанула, і Крокодилові відкрилася будівля в лісі – дім-хижа, схожий на той, у якому був офіс міграційної служби.

– Який ти неспокійний, мігранте, – сказав Айра, не обертаючись. – З тобою багато клопоту.

Крокодил перевів подих:

– Аж ніяк. Жодних.

Айра обернувся. Його очі, звичайно мутнуваті, тепер здавалися залитими пластмасою. Ніби Айра начепив матові контактні лінзи.

– Я шукав дорогу до табору, – сказав Крокодил.

– А, – сказав Айра, помовчавши, – до табору. Зараз підемо. Сонце заходить.

І попрямував до будинку, не пустивши ні пари з уст. Крокодил завагався; Айра обернувся з порога:

– Заходь...

Крокодил увійшов, не відчуваючи східців під огрубілими розтоптаними ступнями.

– Можеш сісти.

Ні трави, ні меблів усередині будинку не було. Підлога, Крокодилові на щастя, виявилася з гладенького дерева – як стільниця. Він усівся в куточку й підібрав зболені ноги; Айра підійшов до вузького вікна без фіранок і вмовився на підвіконні:

– У тому, що ти провалиш випробування, я особисто не сумніваюся.

Крокодил промовчав.

– Я можу відправити тебе на материк просто сьогодні, – вів далі Айра. – За результатами тесту на регенерацію. Однак, наскільки я розумію, тобі хотілось би затриматися надовше.

Крокодил закусив губу.

– Попрацюй провокатором, – довірчо запропонував Айра. – Я даватиму тобі завдання щодо конкретних претендентів. А ти маніпулюватимеш. Майже як із Камор-Балом.

Крокодил відчув, як сильно втомився за останні дні.

– Хочеш, аби я допомагав тобі зрізати пацанву?

– Аби ти допомагав їм виявити себе. Вони задля того сюди й приїхали.

– Поясни мені критерій, – заходився просити Крокодил. – Поясни, навіщо повноправному громадянину бігати по вугіллю?

За спиною Айри в сутінковому лісі загорялися на гілках бузкові плями – колонії місцевих комах, що світяться в темряві.

– Проба – це ритуал, це ініціація, – вагомо сказав Айра. – Це маленький спектакль. Та ще це інструмент, і не тільки добору, але й виховання. Інструмент удосконалення людини. Зрозуміло тобі, мігранте?

– До чого тут життя в лісі й біганина по вугіллю?

– Підготовка до Проби зумовлює систему мотивацій. Людина знає, що долати страх і лінощі почесно. Що бути воїном хоч раз у житті необхідно. Хлопці й дівчата мріють пройти випробування, хоча залежним бути спокійніше. Діти мігрантів, які потрапили на Раа в дитинстві, мріють скласти Пробу, складають – і перестають бути мігрантами.

– Тобто це величезна маніпуляція, – сказав Крокодил. Айра звів брови.

– Нав'язування чужих цілей, – пояснив Крокодил. – Причому з пелюшок. Культ відповідності сподіванням – будь таким, яким

суспільство хоче тебе бачити, і ні в якому разі не будь іншим. Це що – громадянська зрілість?! Ні, це готовність підкорятися дурному наказу!

– Мігранте, – сказав Айра з ноткою презирства. – Навіщо ти сюди приїхав? Ти, схоже, нічиїм сподіванням не відповідаєш – узагалі.

Крокодил затнувся. Айра дивився на нього впритул мутнуватими, наче пластик, очима.

– Я відповідаю своїм сподіванням, – сказав Крокодил. – І цього достатньо.

– Твоїй планеті це принесло багато щастя.

Крокодил підхопився, не зовсім розуміючи, що збирається робити:

– Що ти знаєш про мою планету?!

– Нічого. – Айра не ворухнувся. – Це припущення. Чого ти так схопився?

Крокодил зупинився за декілька кроків від нього. Айра сидів, підібравши ногу, спершись п'яткою у вузьке підвіконня. Він не рухався, але Крокодил чітко зрозумів: дістати в щелепу від Айри – значить лишитися без зубів.

– Що ти знаєш про мою планету? – повторив він, щосили стримуючись.

– Тільки те, що тебе там більше нема, – Айра не кліпав. – А вже щастя це чи нещастя... вирішуй сам.

Крокодил повернувся до свого кутка й сів на підлогу. Кров у нього сильно прилила до обличчя; Айра, без сумніву, чудово вмів знаходити вразливі точки й «розробляти» їх. Не диво, що хлопці на острові починають метатися, поводитися по-дурному...

– Ваша Проба – звичайнісінька профанація, – вирівнявши дихання, сказав Крокодил. – У кращому разі – лотерея. Треба сподобатись інструктору, інакше одна людина своєю волею спише тебе в залежні.

– Маячня, – у завмерлих очах Айри вперше щось змінилося. – «Волі інструктора» не існує, існують об'єктивні свідчення. Гідний обов'язково має стати повноправним громадянином, негідний –

нізащо не може. Інакше постраждає критерій і порушиться витончене калібрування інструменту.

– Критерій?

– Елементарні принципи. Людина – пан сама собі. Людина панує над світом. Людина прагне вгору й здатна на неможливе.

– А якщо результат неочевидний? Суперечливі випадки?

– Рішення приймає інструктор.

– А якщо інструктор упереджений?

– Не буває, – твердо відповів Айра.

– Правда? Хіба ти не упереджаєш, кажучи парубкові, що в нього в жилах юшка якась, а не кров? Коли благословляєш цькування?

Айра всміхнувся:

– У кожній групі є ієрархічна структура, справа інструктора – вкрай загострити конфлікти.

– Заради вдосконалення людини?

– Заради отримання правдивих результатів. І не думай, що це просто. Громада Раа, якщо ти зауважив, явної ієрархічної структури не має, тому хлопчаків доводиться під'юджувати... Усе, стемніло. Нам час іти.

Айра легко зіскочив із підвіконня.

– Зажди, – Крокодил підвів руку. – Хто такий цей зелений хлопчик?

– Більше жодних питань, – Айра посуворішав. – Будеш на мене працювати – чи спокійно поїдеш?

– Ще варіанти? – на якусь хвилину затнувшись, спитав Крокодил.

Айра мотнув головою.

– Я буду на тебе працювати, – Крокодил зціпив зуби. Айра потягнувся, по його торсу прокотилася хвиля, як по стадіону, повному вболівальників:

– Цікава ти людина... Правда, навіщо ти сюди приїхав? Невже гадав, що складеш?

– Так, – зізнався Крокодил. – І ще хотів зрозуміти, що це. Зрозуміти, в чому критерій.

– Зрозумів?
– Не зовсім, – повільно озвався Крокодил.
– Нехай... Перше твоє завдання: згадай при Тимор-Алкові ім'я Махайрод і простеж за реакцією.
– Хочеш знати, як він до тебе ставиться?
– Стоп, – Айра насупився. – Він знає, що *мене* звать Махайрод? Крокодил почувався ідіотом.
– А що, це таємниця? – пробелькотів, відводячи очі.
– Ну, взагалі це закрыта інформація, – сумовито сказав Айра. – Для хлопчика погано, якщо він мене впізнав. Він може нервуватись.
– Він нервує, – визнав Крокодил.
– Невдаха, – пробурмотів Айра, невідомо кого маючи на увазі. – Ну біжімо.

* * *

Біля самого табору Крокодил відстав від Айри. Не хотілося демонстративно розписуватись у призначенні на посаду провокатора; він звернув до річки, добре видної у світлому нічному лісі, і якийсь час йшов, намагаючись когось упіймати. Було б добре прийти до вогнища з рибиною – і авторитет, і алібі, і вечеря. Та риба не хотіла ловитись; із горя Крокодил підібрав кілька молюсків біля берега та поніс їх смажити до вогнища. Здала почув, як хлопці уголос рахують, хором.

Біля вогнища складали регенерацію. Крокодил, не вірячи своїм очам, присів осторонь – у мокрих шортах, зі смердючими мушлями на колінах.

Айра, освітлений вогнищем, стояв із тесаком у руці, причому на лезі блищала свіжа кров. Хлопці підходили до нього по черзі, Айра блискавичним рухом залишав на руці претендента «стандартний надріз», і решта хором починала лічити. Крокодил підійшов у ту

саму хвилину, як Полос-Над, здоровенний і самовпевнений, закінчив регенерацію на рахунок «п'ятнадцять».

– Остаточний залік, прийнято. Наступний...

Випередивши когось, рішуче встав Тимор-Алк і підійшов до Айри, простягаючи смугасту від шрамів руку.

– Час, – Айра, майже не дивлячись, змахнув тесаком, і на світлу шкіру Тимор-Алка бризнула рожева кров. – Раз, два...

Крокодил затамував подих. Тимор-Алк, прикривши очі, стояв біля вогнища, і рідкі краплі поблискували, падаючи з його ліктя на потоптану траву.

– Сім, вісім, дев'ять... одинадцять, дванадцять...

Тимор-Алк підвів руку. Серед численних білих шрамів чітко вирізнявся свіжий, бордовий.

– Остаточний залік, – безпристрасно констатував Айра. Жестом зупинив хлопчика, що наважився було підійти наступним, і крізь вогонь подивився на Крокодила, який сидів у сутіні:

– Решта складе регенерацію пізніше, бо, за моїми даними, не всі готові. Зараз – вечеряймо й відпочиваймо, тому що завтра знову важкий день: складатимемо нічне бачення й ехолокацію.

* * *

Він так утомився, що ледве доплентав потемки від убиральні до гамака. Тут на нього чекав сюрприз: щойно він упав на мотузяне ліжко, як холодні цупкі руки схопили з двох боків за лікті й кісточки. Крокодил чимдуж засіпався, але сам-один проти десятка парубків устояти не зміг. Його руки й ноги вмить виявилися зв'язаними, і Крокодил відчув себе полоненим Гулівером. Кому-кому, а цьому персонажу він ніколи не співчував.

– Не всі готові складати регенерацію, – прошелестів у темряві молодий і злостивий голос. – А Камор-Бал був готовий!

– Допоможімо товаришу, – знущально пропищав інший голос.

– Допоможімо товаришу скласти Пробу! – прохрипів хтось надсадженими або сильно застудженими зв'язками.

Крізь діряву покрівлю проглядали зірки. Крокодил закліпав, коли внесли ліхтар – велику свічку в скляному ковпаку. Світло відбилося на лезах численних тесаків, витягнутих із піхов.

– Ідіоти, – вичавив Крокодил. – Додому захотіли? З ножем на людину?!

– Тимор-Алк каже, в тебе з регенерацією погано, – сказав парубок із подряпаною щокою, якого звали, здається, Бінор-Дан. – Ти ж просив навчити?

Крокодил мигцем озирнувся – наскільки це було можливо для того, хто лежить у гамаку. Парубки стояли кільцем, а трохи осторонь підпирав одвірок Тимор-Алк – зеленуволосий, блідий, із поглядом відсутнім і байдужим.

– За правилами, не заборонено допомагати товаришу між заліками, – просипів застуджений. – Ти пан сам собі чи не пан?

– Якщо пан – давай, накажи волокнам зростатись! – і Бінор-Дан підніс вістря свого тесака до голого Крокодилового живота. М'язи напружилися самі собою.

– Гладкий який, – сказав Бінор-Дан. – Жир важче відновити, але хто обіцяв, що буде легко?

І провів тесаком по животу Крокодила, який зовсім не був жирним, а за останні дні так і зовсім підтягнувся.

Крокодил засмикався, але вирватись не зміг. Ще кілька тесаків розітнули йому шкіру на плечах і грудях. З десяток лез маячило перед очима. Крокодил верескнув; хлопчики холоднокровно розписували його, залишаючи неглибокі, довгі порізи:

– Затягуй!

– Тренуйся!

– Камор-Бал не отримав громадянства – зате ти впораєшся! Вигляд крові вкидав їх в ейфорію. Хтось різав по кілька разів, хтось лише погрожував, розмахуючи ножем. Зараз Крокодил зумів би чимало дізнатися про них – але йому було не до спостережень.

– А якщо вийняти око – відростиш назад?

– А якщо відрізати вухо?

Крокодил утратив самовладання й забувся, як тварина, намагаючись витряхнути себе з поганого сну. Тимор-Алк непорушно стояв в одвірку – чиєсь спітніле плече то ховало його від Крокодила, то відкривало знову. Минуло, здається, кілька хвилин – а насправді кілька секунд, – і ззовні крикнув птах. Тієї ж миті світильник метнувся в бік і загаснув. У темряві зашелестіли гамаки, і стало тихо. У тиші брудна Крокодилова лайка звучала особливо безпорадно.

Потім чиясь тінь на мить заступила вогники в лісі. Нечутно ступаючи, увійшла людина: її очі мутнувато світилися в темряві. Від цього видовища в Крокодила мурашки побігли поза скривавленою шкірою.

– Суки, сволота! – викрикнув він, зриваючись на вереск. Людина озирнулася. Піймала чиюсь руку, повислу з гамака.

– Як ми вправно вирівнюємо пульс, – тихенько сказав голос Айри. – Зараховано, безсумнівно зараховано...

Він зупинився над Крокодилем, розглядаючи його, але не кваплячись звільняти. Крокодил перестав вириватися; важко триматися гідно, коли сам собі видаєшся комашкою на предметному склі.

– Відв'яжіть його, – негучно сказав Айра і вийшов.

* * *

«Це вміння бути більшим, ніж ти є. Робити неможливе. Людина – сама собі пан, це перший крок. Людина панує над світом, це другий крок. Хто не пан сам собі – не запанує ні над чим».

«Підготовка до Проби зумовлює систему мотивацій. Людина знає, що долати страх і лінощі – почесно. Що бути воїном – необхідно».

«Якщо я паную над світом, – думав Крокодил, – то чому одружився зі Світкою? Від самого початку, з п'ятики на весіллі – та ні, ще коли

вона сказала, що вагітна... Ні, ще раніше – з того самого моменту, як ми вперше прокинулися разом... Від того ранку, де лежала на пилявім паркеті смужка світла й горбився запилений кактус на підвіконні – було зрозуміло, що все це тимчасово. Ми тимчасові, наш зв'язок – данина скороминущій забаганці; ніхто не збирався жити довго й щасливо померати в один день. Людина на Землі – поняття нестале, і сама Земля, схоже, закінчилась раніше, ніж ми могли гадати. Де тепер Светка? Де мій син?»

«Ніде, – виправив він себе. – Земля належить ящерам. Попереду кайнозой. Живімо сьогоднішнім днем...»

Він сидів на м'якенькій траві на березі чистісінької річки, серед нічних вогників, що світили тепло і яскраво, під небом, повним великих рухливих зірок. Він жував листя трав'янистої рослини, схожої на півмісяць, і жованою кашкою заклеював порізи. Висихаючи, кашка стягувала шкіру, ніби медичний клей; вона мала слабку анестезійну дію. Два найбільші порізи, на животі та плечі, ніяк не бажали закритися; Крокодил ворушив зацікавленими щелепами, випльовував ліки на долоню й шар за шаром викладав на пошкоджені частини – ніби цементуючи потріскане мурування. Ніби заклеюючи діряву покривку.

«Припустімо, я зараз прокинуся, і все буде, як раніше: робота, комп'ютер, колекція DVD на запиленому стелажі. День у день, і непогано, і часом майже щастя. І немає потреби долати страх і лінощі. Порочний той світ, де обиватель має бути воїном. Хочу спокійно зникнути разом із моєю планетою... якщо їй судилося пропасти.

Та за ті дні, що я тут живу, я встиг уже звикнути до думки, що прокидатися мені нема куди. Ось він, Раа, мій світ. Далеке узбережжя всипане чорними перлами, треба б з'їздити й подивитись.

А напівкровка який, га! Зелененький Тимор-Алк. Ось плата за добре ставлення. Заслужив, мабуть, похвалу від своїх, хоча знущатися з нього однаково не припинять...

Хлопчаки поквиталися за Камор-Бала. Ризикуючи, між іншим, і самим принагідно вилетіти з випробування. Знущатися зі зв'язаного – це як, гідне повноправного громадянина Раа? Ах, ні, пардон, ідеться про щирі допомогу відсталому товаришу...

Наївні. Чи мав Айра формальний привід вигнати особливо завзятих, того ж таки Бінор-Дана? Знайшов би, якби захотів. Та тепер, після Камор-Бала, він озирається на задні колеса. А ще ж і владна бабця в пальмовій спідничці погрожує йому службовим розглядом. І надокучливий мігрант плутається під ногами. Нелегко бути інструктором у цьому таборі, мимовільно станеш обережним...

Цікаво, а смертні випадки бувають під час Проби? І якщо так, то який відсоток? І хто несе за них відповідальність, ніхто? Сам загиблий? Чи все-таки інструктор?»

Крокодил ліг на спину. Ніч була свіжою, навіть прохолодною, але від води виходило тепло. «Хочу додому, – в нестямі подумав Крокодил. – До пилявої задушної квартири».

Чиясь тінь затулила світло зірок. Крокодил розплющив очі; Айра безгучно сів поряд. Від нього не пахло ні потом, ні сечею, ні кров'ю – взагалі нічим.

– У мене для тебе завдання, Андрію. Завтра, на ранковому шикуванні, відклич мене вбік і скажи три слова, три імені: Бінор-Дан, Полос-Над і Данін-Рам. Тихо, на вухо, але повернувшись обличчям до лави, щоби губи було видно.

– Навіщо? – Крокодил подивився на зірки.

– Затим, що ми домовилися. Ти мені допомагаєш – я залишаю тебе до кінця Проби.

– Гаразд, – Крокодил заплющив очі. – Дай мені відпочити, будь ласка.

* * *

– Сьогодні в нас за планом нічне бачення й локація в екстремальних умовах. Хто не певен у своїх силах – хай заявить одразу.

Мовчання. Хлопчаки світили на Айру невинними очима ентузіастів. Навіть зеленоволосий Тимор-Алк став схожим на решту, принаймні тримався й дивився, як усі. Тільки Крокодил, не прийнятий колективом, стояв осторонь і мав такий вигляд, ніби ним кілька разів розбивали вітрину.

– Усі певні своїх сил, чудово, – Айра нічому не дивувався. – Останнє питання: ніхто нічого не хоче мені сказати?

Його погляд нібито ненароком звернувся до Крокодила; за цим поглядом стурбовано простежили учасники нічної розправи. Зависла пауза; Крокодил дивився вгору, де в кронах мерехтіли метелики формату А4. Їхні крила зверху повторювали візерунок листя, а знизу мінились помаранчево-червоним, тому метелики здавалися дірами в просторі, що то відкривалися, то знову зникали.

– Отже, ніхто, – з якоюсь журбою констатував Айра, вдаючи, що не завважив полегшеного зітхання вишикуваних. – Хай так і буде... Біжімо.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

ЄВРОКОН-2005:
КРАЩІ
письменники-
фантасти
ЄВРОПИ

Марина та Сергій
ДЯЧЕНКИ

Мігрант

